

SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN ZAGREB

**SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU
I SLIJEPU DJECU OD 1895. GODINE DO
ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA
I ZAGREB**

**UREDILA
DUNJA DOBAJA**

Monografija s predstavljen tematiko posega na področje zgodovine marginaliziranih skupin, ki so bile do nedavnega deležne dokaj omejenega strokovnega in raziskovalnega interesa. S skrbno analizo zbranih podatkov, ki segajo od uradnih statistik in analiz didaktičnih metod pa do čustvenih sporočil gojencev obravnavanih ustanov in njihovih družinskih članov, se pred bralcem razgrinja ambiciozno zasnovana podoba odnosov, ki so se spleтали med senzorno oviranimi mladimi, njihovimi družinami, izobraževalnimi ustanovami, socialnimi ustanovami in državo. Monografija obrobje inkluzivno postavlja v osrčje in s tem omogoča osvetlitev številnih malo znanih tem, ki hote ali nehote terjajo tudi aktualizacijski razmislek o tem, kako se do obravnavanih tematik obnašamo tukaj in zdaj.

Iz recenzije dr. Ivana Smiljanića

**SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA
SENZORNO OVIRANIH OTROK
OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH
LET 20. STOLETJA: LJUBLJANA IN
ZAGREB**

**SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA
ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU OD
1895. GODINE DO ŠEZDESETIH
GODINA 20. STOLJEĆA: LJUBLJANA
I ZAGREB**

**UREDILA
DUNJA DOBAJA**

ZALOŽBA INŠTITUTA ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Odgovorna urednica dr. Mojca Šorn
Založnik in izdajatelj Inštitut za novejšo zgodovino
Zanj dr. Andrej Pančur
ZBIRKA VPOGLEDI 32
ISSN (spletna izdaja): 3024-0867

Dunja Dobaja (ur.)
SISTEM SKRBI IN IZOBRAŽEVANJA SENZORNO OVIRANIH
OTROK OD LETA 1895 DO ŠESTDESETIH LET 20. STOLETJA:
LJUBLJANA IN ZAGREB
SUSTAV SKRBI I OBRAZOVANJA ZA GLUHU I SLIJEPU DJECU
OD 1895. GODINE DO ŠEZDESETIH GODINA 20. STOLJEĆA:
LJUBLJANA I ZAGREB

Recenzenta dr. Irena Selišnik
dr. Ivan Smiljanić
Jezikovni pregled Katja Bergles Bricman (slovenščina), Dubravka Mamić (hrvaščina)
Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj
Fotografiji na ovitku spredaj: *Ilustrirani Slovenec* IV, 10. 6. 1928, št. 24, 189
zadaj: Tiflološki muzej, Zagreb, Zbirka fotografija, inv. oznaka
990.1:ZAG-3918

Za vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorice in avtorji.

CC BY-SA 4.0

Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in
univerzitetni knjižnici v Ljubljani
COBISS.SI-ID 289750787
ISBN 978-961-7104-54-7 (PDF)

VSEBINA

Dunja Dobaja	
Predgovor	5
Mojca Šorn	
Slepi in slabovidni v Sloveniji od konca prve svetovne vojne do šestdesetih let 20. stoletja s poudarkom na vzgoji in izobraževanju otrok in mladine	7
Dunja Dobaja	
Gluhonemnica v Ljubljani in Zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu 1919-1940. Vzgoja in izobraževanje gluhih otrok	49
Jelena Seferović, Marko Buljevac	
Prva četiri deseteljeća obrazovanja i skrbi za slijepe osobe u Hrvatskoj: Zavod za slijepu djecu u Zagrebu (1895.-1936.)	93
Imensko kazalo	127
O avtoricah in avtorjih	130

Dunja Dobaja

Gluhonemnica v Ljubljani in Zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu 1919-1940. Vzgoja in izobraževanje gluhih otrok*

UVOD

Poglavje je vpogled v izobraževalni in vzgojni del dveh zavodov za gluhe otroke, ki sta imela v obdobju med obema vojnama strokovne stike in sta si delila enake izzive na področju soočanja s prostorsko stisko ter posledično nezmožnost sprejemanja vseh šoloobveznih gluhih otrok. Kljub temu sta sledila novostim na

* Študija je nastala v okviru projekta J6-50189 *Sistemi skrbi in izobraževanja otrok s senzornimi ovirami v prvi in drugi jugoslovanski državi* in programa P6-0280 *Ekonomska, socialna in okoljska zgodovina*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

področju izobraževanja gluhih otrok in nudila gluhim učencem pouk, ki je bil primerljiv s podobnimi zavodi v tujini.

Pobudnik ustanovitve Zemaljskog zavoda za odgoj gluhonijeme djece je bilo Društvo za osnutek i izdržavanje zemaljskog zavoda za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu, ki je bilo ustanovljeno leta 1888 na pobudo Imbre pl. Josipovića.¹ Društvo je sprva finančno podpiralo zasebno šolo za gluhe otroke, ki jo je v Zagrebu vodil gluhi učitelj Adalbert Lampe iz Petrinje, a si je hkrati prizadevalo ustanoviti svoj zavod. Društvo je doseglo, da je Deželna vlada v šolskem letu 1888/89 poslala na izobraževanje na Dunaj dva učitelja, Ivana Rolfa in Đura Maletića. V letu 1891 je na pobudo Društva vso skrb za ustanovitev zavoda za gluhe prevzela Deželna vlada, Oddelek za uk in bogočastje v Zagrebu. Društvo je prenehalo finančno podpirati Lampetovo šolo, ki je leta 1891 prišla pod upravo posebnega kuratorija.²

Prvega decembra 1891 je Zemaljski zavod za odgoj gluhonijeme djece v Zagrebu pričel z delom z enim razredom, v katerem je učil Ivan Rolf. V razredu je bilo devet učencev.³ Pouk je za hrvaške učence potekal v hrvaščini, za srbske v srbskem jeziku.⁴ V letu 1892 je bilo sprejetih še šest učencev. Zavod je imel že dva razreda. Ko je bil učitelj Ivan Rolf z naredbo kraljeve vlade premeščen na ljudsko šolo v Rugvici, ga je nadomestil dotedanji prefekt in hospitant Ladislav Žepić. V drugem razredu je bil učitelj Đuro Maletić. V začetku leta 1893 je bilo na zavodu uvedeno tudi ročno delo, ki ga je poučeval učitelj pedagoške šole Ivan Brixy. Z naredbo kraljeve vlade leta 1893 je bilo poučevanje verouka poverjeno dotedanjemu učitelju verouka na ljudski šoli Matiji Bestiću, ki je istega leta prevzel tudi poučevanje drugega razreda, saj je bil učitelj Maletić premeščen na svoje prejšnje delovno mesto v Kostreni. Bestić je v letu 1893 prevzel tudi upravo zavoda, ki je bila do tedaj v pristojnosti Društva za osnutek i izdržavanje zavoda za odgoj gluhonijeme djece.⁵ Zavod je imel prvotno svoje prostore v vili »Socias« na Vinogradskoj cesti, ki pa so kmalu postali pretesni. V letu 1892 je bilo namreč v zavodu že petnajst gluhih otrok. Za pridobitev novih prostorov zavoda je bil zaslužen vodja oddelka za uk in bogočastje Izidor Kršnjavi, ki je pričel razgovore z vodstvom samostana usmiljenih sester o preselitvi njihove bolnišnice in prodaji teh prostorov za namen šole. Razgovori so bili uspešni, saj je kraljeva oblast kupila prostore bolnišnice za potrebe zavoda za gluhe in slepe. Od šolskega leta 1894/95 se je zavod za gluhe otroke nahajal v Ilici 83.⁶

1 Zvonko Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj (1836-1918). Odgoj i obrazovanje gluhonijeme djece u Hrvatskoj«, *Defektologija* 15, št. 2 (1979): 198.

2 Ibidem, 199.

3 HŠM, *Izveštaj Zemaljskog zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, 9, 10.

4 HR-DAZG-959, t. e. 10, Pravilnik o ustrojstvu škole za gluhonijemu djecu, 1912.

5 HŠM, *Izveštaj Zemaljskog zavoda za gluhonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, 9, 10.

6 Ibid., 9.

Stavba nekdanje gluhoemnice ob Zaloški cesti v Ljubljani

Foto: Dunja Dobaja

V prvih šolskih letih so bile v zavodu prisotne pogoste menjave učiteljev. Zdi se, kot da zavod ni mogel zaživeti v svoji dejavnosti. Šele v času ravnatelja Ivana Muhe je zavod dobival značaj zavoda, primerljivega z drugimi evropskimi zavodi za gluhe otroke.⁷ Ivan Muha je prišel v zavod leta 1894 kot strokovni učitelj. Leta 1895 je postal ravnatelj zavoda. Zavod je vodil do leta 1908, ko ga je nasledil Josip Medved, ki je na tem mestu ostal vse do upokojitve leta 1926. V njegovem obdobju je zavod za gluhe otroke dosegel velik razvoj na področju vzgoje in izobraževanja gluhih otrok in strokovnega usposabljanja učiteljskega kadra.⁸ Medved je sicer prišel v zavod že leta 1895 in sprva poučeval starejše učence ter se istočasno pripravljaj za strokovni izpit za učitelja gluhih, ki ga je leta 1896 opravil v Vácu na Madžarskem, v enem od najstarejših zavodov za gluhe. Kot temeljna surdopedagoška literatura pri pripravi na strokovni izpit mu je med drugim služilo tudi delo učitelja gluhih Antona Rudeža z naslovom *Gluhoemni, zgodovina in sedanja metoda njih vzgojevanja* (1894).⁹ Rudež je deloval v šoli za gluhe v Gorici, ki je bila prvi slovenski zavod za gluhe. K njegovi ustanovitvi so prispevale dotacije dobrotnikov in pomoč države.¹⁰

Prvi upravitelj zagrebskega zavoda za gluhe otroke Bestić je izpostavil pomen izobrazbe gluhih otrok v kontekstu skrbi države za otroke in v kontekstu

7 HŠM, Ljubomir Savić, *Život i djelo Josipa Medveda (1859–1932)* (Zagreb: Savez osoba oštećena sluha grada Zagreb), 13.

8 Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200.

9 HŠM, Savić, *Život i djelo Josipa Medveda*, 13.

10 Bogo Jakopič in Bogdan Knavs, »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki«, *Socialno delo* 45, št. 3–5 (2006): 161.

koristnosti šolanih gluhih v družbi.¹¹ Enaki motivi so bili vodilo pri ustanovitvi zavoda za gluhe otroke v Ljubljani. 28. oktober 1900 je bil dan odprtja šole za gluhe otroke v Ljubljani ob Zaloški cesti, ki se je uradno imenovala Kranjski ustanovni zavod za gluhoneme, a jo poznamo pod imenom gluhonemnica.¹² Ta zavod ni bil prva šola za gluhe otroke na Slovenskem,¹³ bil pa je prvi osrednji slovenski zavod za gluhe otroke. Prvi ravnatelj je bil Štefan Primožič. Učiteljstvo je plačeval deželni odbor, doklade učiteljstvu za izredno težko delo pa deželna vlada. Zavod se je upravljal po statutu, ki ga je izdala deželna vlada. Uradni poslovni jezik je bila nemščina, pouk pa je potekal v slovenščini. Zavodno učiteljstvo se je izobraževalo in opravljalo strokovni izpit na zavodih za gluhe v Gradcu, Linzu in na Dunaju.¹⁴ Za prvo šolsko leto 1900/01 je bilo prijavljenih 32 gluhih otrok, na podlagi sprejemnega izpita je bilo sprejetih 22 dečkov in štiri deklice, ki jih je ravnatelj Primožič razdelil v dva paralelna razreda, 1. a in 1. b. Prvi a razred je poučeval Primožič, drugi pa strokovni učitelj Josip Armič, ki je vodil tudi ekonomijo zavoda.¹⁵ S prvim septembrom 1901 je prišel na šolo učitelj Fran Grm, ki je že naslednje leto opravil strokovni izpit za učitelja gluhih v Linzu v Avstriji in se odlikoval po temeljitnem delu v razredu. Posledično je postal leta 1907 ravnatelj gluhonemnice.¹⁶ Tako kot je Josip Medved postavil temelje moderne oralne metode v zagrebškem zavodu za gluhe otroke,¹⁷ je to vlogo v ljubljanskem zavodu opravil dolgoletni ravnatelj Fran Grm, ki je natančno spremljal razvoj fonetike v različnih delih Evrope in sveta. Napisal je knjižico *Študij fonetike*, ki je izšla v Beogradu.¹⁸ V obeh zavodih je namreč poučevanje potekalo po glasovno-govorni metodi (oralni metodi), ki je bila po Milanskem kongresu surdopedagogov leta 1880 priznana kot prevladujoča in je izpodrinila znakovni jezik. Kongres je sprejel sklep o prevladi oralne metode poučevanja gluhih z utemeljitvijo, da znakovna metoda poučevanja izolira gluhe od slišče družbe in ustvarja iz njih izolirano skupino. Predlogi surdopedagogov, kot je bil to na primer ustanovitelj prve šole za gluhe v Združenih državah Amerike v Hartfordu, Connecticut Thomas Hopkins

11 HŠM, *Izveštaj Zemaljskog zavoda za gluhoonijeme za školsku godinu 1893/94 u Zagrebu*, Matija Bestić, O dužnosti države pogledom na odgoju i naobrazbu gluhoonijeme djece, 3–7.

12 Dunja Dobaja, *Gluhi in svet: med odrinjenostjo in vključenostjo* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024), 26.

13 Več o tem Jakopič in Knavs, »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem«, 161–67.

14 Dobaja, *Gluhi in svet*, 27.

15 Ljubo Dermelj, »Osebe gluhoonemnice od ustanovitve do danes«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940), 24, 25.

16 M. K., »Ravnatelj Fran Grm in njegovo delo«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940), 12.

17 HŠM, Savič, *Život i djelo Josipa Medveda*, 14.

18 Bogo Jakopič, »Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu«, v: Bogo Jakopič, ur., *Sedemdeset let Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani: 1900–1970* (Ljubljana: Izobraževalna služba, 1970), 8.

Gallaudet, po uveljavitvi mešane metode poučevanja, to je znakovne in govorne, so bili preglasovani.¹⁹ Josip Medved je znakovni jezik označil za pomanjkljivega, skromnega v besedah, nejasnega in nenatančnega,²⁰ saj z določenim znakom ni bilo mogoče poimenovati samo enega, ampak več pojmov. Omenjeno trditev je pojasnil s primerom. Npr. znak za besedo »molsti« je pomenil tudi molžo, mleko, kravo, ki jo kmet molze, in tudi osebo, ki molze. Ali pa npr. znak za besedo »puška« je pomenil tudi streljanje, vojaka, lovca, roparja. Prav iz teh razlogov naj bi po njegovih besedah uporaba znakovnega jezika povzročala nesporazume in napačno razumevanje smisla stavka. Po drugi strani je Josip Medved označil govorni jezik kot živ organizem, ki se nenehno razvija.²¹ Napisal je več del s področja surdopedagogike, na primer *Rukovod učitelju u I. razredu škole za gluhoonijeme* leta 1899 in *Čitanje govora s ustiju* leta 1929.²² Poučevanje gluhih otrok po oralni metodi je želel predstaviti tudi širši javnosti. Zainteresirani meščani iz Zagreba in drugih krajev so lahko prisostvovali pouku, in sicer vsako soboto od 14. do 16. ure. Tako so se neposredno seznanili z vzgojo, izobraževanjem in rezultati dela z gluhihimi učenci. Uprava zavoda si je prizadevala zlasti za obisk potencialnih delodajalcev gluhe mladine, ki je končala šolanje.²³ Medved se je tudi zavedal pomena dela s starši gluhih otrok. Za njih je napisal knjižico *Nekoliko savjeta i uputa roditeljima gluhoonijeme djece*.²⁴ Slovenski surdopedagogi obravnavanega obdobja, ki so bili tudi učitelji v ljubljanski gluhonemnici, so prednosti poučevanja gluhih po glasovno-govorni metodi utemeljevali predvsem s pomenom vključitve gluhih v družbo polnočutnih.²⁵ Pogoj za uspešno poučevanje po omenjeni metodi je bilo v tej stroki izobraženo učiteljstvo.

19 Metka Kulovec, »Slovenski znakovni jezik skozi čas«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 332.

20 Josip Medved, *Podižimo škole za gluhoonijemu djecu!* (Zagreb: Društvo za pripomoč gluhoonijeme djece u Zagrebu, 1926), 7.

21 Ibid., 8.

22 HŠM, Savić, Život i djelo Josipa Medveda, 19.

23 Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200–01.

24 HŠM, Savić, Život i djelo Josipa Medveda, 41.

25 Vilko Mazi, *Deset let Podpornega društva za gluhoonemo mladino 1930–1940* (Ljubljana: Podporno društvo za gluhoonemo mladino, 1941), 6.

IZOBRAŽEVANJE UČITELJEV – POMEN IZOBRAŽEVANJA GLUHIH OTROK IN VREDNOTENJA UČITELJSKEGA POKLICA

Učiteljski zbori vseh treh zavodov za gluhe v novi jugoslovanski državi (Ljubljana, Zagreb, Beograd) so videnje razmer na področju izobraževanja gluhih otrok in vrednotenja učiteljskega poklica prvič izrazili v peticiji iz leta 1925, naslovljeni na ministrstvo za prosveto.²⁶ V njej so opozorili na veliko število gluhih otrok v državi, ki je terjalo večje število zavodov za izobraževanje in vzgojo gluhih otrok ter strokovno izobraženega učiteljstva. Po statističnih podatkih je bilo v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS) vsako leto med 2000 in 2500 gluhih otrok, ki jih je bilo treba izobraziti.²⁷ Zaradi pomanjkanja prostora v vseh treh zavodih za gluhe otroke in učiteljskega kadra so bili zavodi prisiljeni sprejeti le določeno število gluhih otrok.²⁸ Učiteljski zbori so v svoji peticiji prosvetno ministrstvo opomnili, da je s finančnega stališča bolj smiselno te otroke izobraziti in jih integrirati v družbo, kot da živijo na njene stroške.²⁹ Tu je prisoten moment koristnosti v kontekstu skrbi za otroke s posebnimi potrebami, kar je bila značilnost obravnavanega obdobja, v katerem je bil prevladujoč medicinski model obravnave otrok s posebnimi potrebami. Na tem mestu so učiteljski zbori vseh treh zavodov izpostavili pomen izobraževanja učiteljskega kadra za gluhe otroke in naredili primerjavo z drugimi evropskimi državami, ki so imele to področje izobraževanja urejeno. Izpostavili so na primer Avstrijo, Italijo, Češkoslovaško, Madžarsko, Romunijo in Bolgarijo, ki so že pred prvo svetovno vojno dosegle konstruktiven nivo na področju sistema skrbi in izobraževanja gluhih otrok ter vrednotenja učiteljskega kadra.³⁰

Glede na zahtevnost študija učiteljev gluhih in nato dela so učiteljski zbori tudi sicer prosvetno ministrstvo in druge odgovorne deležnike večkrat pozvali, naj se njihove plače dvignejo ali na nivo državnih uradnikov I. kategorije – in naj v okviru tega poleg osnovnega dohodka prejema tudi dodatek in kasneje pokojnino – ali vsaj na stopnjo uradnikov z delno fakultetno izobrazbo, kar je v tedanji terminologiji pomenilo nedokončano fakulteto. V tem primeru naj bi prejeli primeren dodatek za delo v internatu, saj so bili zavodi za gluhe internatsko urejeni. Ta dodatek naj bi bil upoštevan pri višini pokojnine. Upravitelji internata naj bi prejeli poleg plače z dodatkom še primeren dodatek za opravljanje dela upravitelja zaradi zahtevnosti dela, saj je moral upravitelj internata opravljati na eni strani pedagoško-didaktično delo, na drugi strani pa voditi

26 Medved, *Podizimo škole za gluhonijemu djecu!*, 62.

27 Ibid., 57.

28 Več o prizadevanjih ljubljanske gluhonemnice za razširitev zavoda gl. Dobaja, *Gluhi in svet*, 74–94.

29 Medved, *Podizimo škole za gluhonijemu djecu!*, 62.

30 Ibid., 63.

ekonomijo zavoda. Tudi ta dodatek naj bi se kasneje štel v pokojnino.³¹ Omenjene zahteve, ki jih je učiteljski zbor ljubljanske gluhoonemnice javno izpostavil v memorandumu prosvetnemu ministrstvu, ministrstvu socialne politike in komisiji za prevedbo »činovniškega zakona« z dne 31. julija 1923,³² torej zakona, ki je enotno in sistemsko urejal pravni položaj državnih uradnikov, je argumentiral s tem, da tovrstna ureditev prejemkov učiteljev gluhih otrok ne bi bistveno oškodovala državnega proračuna, saj je bilo v vsakem od treh zavodov za gluhe le dvanajst do petnajst učiteljev, skupaj okoli 40 učiteljev, kar je bilo toliko, kot jih je bilo v eni od večjih srednjih šol.³³ Učitelji ljubljanske gluhoonemnice so si z namenom pravičnega materialnega vrednotenja svojega dela prizadevali za pravice, ki so jih že imeli v obdobju Avstro-Ogrske. Takrat so poleg osnovne učiteljske plače prejeli še 60-80-odstotni dodatek. Upravitelj je imel pravico do stanovanja s kurjavo, razsvetljave in užitka z vrta ter do t. i. »opravilne doklade«,³⁴ kar je bil verjetno dodatek za zahtevnost dela. Z nastankom skupne jugoslovanske države po prvi svetovni vojni so bili učitelji gluhih na podlagi pravilnika ministrstva za socialno politiko, v okvir katerega so sprva sodili, uvrščeni v kategorijo državnih uradnikov, ki sta jim pripadala petnajstodstotni dodatek na osnovni dohodek in skrajšana delovna doba, v smislu dve leti službe za tri leta, kar se je štelo v napredovanje in pokojnino. Upravitelj je ohranil dotedanje ugodnosti in bil upravičen do 250,00 din dodatka za svoje delo v smislu vodenja zavoda in njegove ekonomije.³⁵ Z omenjenim zakonom o državnih uradnikih z dne 31. julija 1923³⁶ so bili učitelji gluhih izenačeni z osnovnošolskimi učitelji brez dodatka na dohodek zaradi zahtevnosti dela. Prav tako niso bili deležni nikakršnega dodatka za dodatno delo v internatu.³⁷ Nestrinjanje z zmanjšanjem pravic je prosvetnemu ministrstvu ravnatelj gluhoonemnice Fran Grm v imenu učiteljskega zbora argumentiral s tem, da imajo učitelji gluhih otrok višjo strokovno izobrazbo, saj so morali opraviti tudi strokovni izpit, na katerega so se pripravljali vsaj dve leti, hkrati pa je bila zahtevnost njihovega dela v didaktičnem in pedagoškem smislu veliko večja od dela osnovnošolskih učiteljev v klasičnih šolah.³⁸

Drugačnost izobraževanja in drugi pedagoško-didaktični pristopi pri poučevanju gluhih otrok so bili temelji, na katerih je tudi ravnatelj zagrebškega zavoda

31 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhoonemnice v Ljubljani, 1924.

32 *Službene novine*, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.

33 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhoonemnice v Ljubljani, 1924.

34 Ibid.

35 Ibid.

36 *Službene novine*, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.

37 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhoonemnice v Ljubljani, 1924.

38 Ibid., Strokovni učitelji gluhoonemcev, 23. 12. 1924.

Rajko Hergešić v dopisih odgovornim deležnikom poudarjal, da je pouk v zavodu povsem drugačen kot v klasičnih osnovnih šolah. Prav ta strokovna zahtevnost je bila ključna, da so morali biti učitelji skrbno izbrani.³⁹ Pogoj, da je posameznik postal učitelj gluhih otrok v zagrebškem zavodu, je bil enak kot v ljubljanskem, to je, da je najmanj štiri do pet let poučeval kot samostojni učitelj na klasični osnovni šoli, da je znal tuj jezik, kar mu je omogočilo branje tuje strokovne literature predvsem s francoskega in nemškega govornega področja, na katerega sta se oba zavoda nagibala v surdopedagoškem smislu in v smislu metodike pouka, saj ni bilo domače strokovne literature, in nenazadnje, da je gojil ljubezen do takega poklica.⁴⁰ Ravnatelj Hergešić je izpostavil zanimiv moment pri izbiri učiteljskega kadra, ki pri ljubljanskem zavodu ni bil prisoten, vsaj ne v uradnih dokumentih, in bi ga danes označili kot seksističnega. Poudaril je pomen izbire moških učiteljev, ki so bili po svoji konstrukciji močnejši od učiteljic, saj je poučevanje gluhih otrok zahtevalo velike napore glede na metodiko poučevanja, to je glasovno-govorno metodo,⁴¹ o čemer nekoliko kasneje. To njegovo »priporočilo« ni pomenilo, da na zavodu ni bilo učiteljic, le da se je pri izbiri učiteljskega kadra upoštevala tudi fizična sposobnost za poučevanje gluhih otrok.

Kritika ravnatelja Hergešića je bila usmerjena tudi v tiste hospitante na zavodu, ki so prihajali iz vrst absolventov učiteljskega in niso bili predhodno zaposleni v nobeni klasični osnovni šoli ali pa so v šoli službovali le kratek čas, se pravi, da so prihajali brez potrebnih pedagoških izkušenj. Te hospitante je na zavod pošiljalo prosvetno ministrstvo. Problem je bil, da je bila večina od njih na zavodu le do sprejetja na višjo pedagoško šolo ali do trenutka, ko so dobili boljšo poklicno priložnost, nato so zavod zapustili.⁴² Glede na splošno pomanjkanje učiteljskega kadra za gluhe otroke je bilo to zelo negativno, saj so jim stalni učitelji posredovali svoje znanje, zato da bi izobrazili naslednjo generacijo učiteljev. Za gluhe učence tovrstne menjave hospitantov v pedagoškem smislu niso bile konstruktivne. V izogib temu je ravnatelj Hergešić predlagal, naj pristojno ministrstvo pošilja kot hospitante tiste učitelje, ki bi jih predlagal učiteljski zbor in pri izbiri upošteval strokovnost in fizično sposobnost za opravljanje poklica. Ministrstvo za socialno politiko je podprlo ta predlog in pozvalo prosvetno ministrstvo, naj ga upošteva.⁴³

39 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Oblasnom Velikom Županu u Zagrebu, odjeljenje socijalne politike, 27. 2. 1926.

40 Ibid.

41 Ibid.

42 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvo Socijalne Politike, Odsek za zaštitu dece i mladeži Beograd, 6. 12. 1926.

43 Ibid. Pristojnosti do zagrebškega zavoda za gluhe otroke so bile razdeljene med ministrstvom za prosveto in ministrstvom za socialno politiko (op. avtorice).

Predlog je prosvetno ministrstvo v praksi dejansko upoštevalo, kar priča sledeči primer. Svojo poklicno pot je na zagrebškem zavodu za gluhe začel tudi kasnejši ravnatelj zavoda za slepe otroke Josip Očka, ki je dne 19. marca 1927 zavodu posredoval vlogo za zaposlitev.⁴⁴ Očka je bil sprva učitelj v osnovni šoli v Vinkovcih. Njegovo vlogo za zaposlitev v zavodu je obravnaval učiteljski zbor, ki je Očka ocenil kot učitelja, ki ima vse potrebne kvalitete za učitelja gluhih. Končna odločitev je bila v pristojnosti prosvetnega ministrstva, ki je podprlo odločitev učiteljskega zbora. Zaradi svojega uspešnega dela je omenjeno ministrstvo poslalo Očka v šolskem letu 1930/31 na študij s področja poučevanja gluhih in slepih v Prago, saj je v Kraljevini Jugoslaviji primanjkovalo visoko usposobljenih strokovnjakov s tega področja.⁴⁵

V obravnavanem obdobju v jugoslovanski državi ni bilo šole za učitelje gluhih otrok. Prostor izobraževanja so bili zavodi za gluhe. Tu so učitelji pridobivali praktične izkušnje in se s pomočjo tuje strokovne literature dve do tri leta pripravljali na strokovni izpit, ki so ga opravljali pred državno komisijo.⁴⁶ Slovenskim učiteljem, ki so se pripravljali na strokovni izpit, je bil pomemben vir znanja in pomoči ravnatelj Fran Grm, ki mu je znanje več tujih jezikov omogočilo samoizobraževanje s področij psihologije, pedagogike, anatomije, fiziologije možganov, govoril, patologije, fonetike ipd. Učiteljem je predaval fonetiko, specialno metodiko, logopatologijo in ortofonijo. Predavanja iz anatomije in fiziologije so učitelji poslušali na univerzi.⁴⁷ V zagrebškem zavodu so učitelji poslušali predavanje iz anatomije na univerzitetni otorinolaringološki kliniki v Zagrebu,⁴⁸ ki je bila pedagoško-klinična ustanova za bolezni ušesa, nosu in grla, povezana z Medicinsko fakulteto Univerze v Zagrebu. Znanje iz drugih predmetov, ki so bili sestavni del priprave na strokovni izpit, so si pridobili sami. Učitelji obeh zavodov so si namreč morali sprva glavnino znanja vseeno pridobiti sami s pomočjo tuje strokovne literature. Samoizobraževali so se iz predmetov, ki so jih učitelji v tujini (npr. na Češkoslovaškem, v Nemčiji, Franciji, Avstriji) ob pripravah na strokovni izpit poslušali na univerzah, kot npr. eksperimentalno fonetiko in psihologijo govornih motenj.⁴⁹ Strokovni izpit so učitelji obeh zavodov v novi jugoslovanski državi sprva opravljali v Ljubljani. Komisija je bila sestavljena iz strokovnjaka s področja didaktike in metodike, ravnatelja gluhonemnice Frana Grma, ravnatelja učiteljskega in iz dveh univerzitetnih profesorjev, in sicer jezikoslovca Frana

44 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvu socijalne politike, odsek za zaščito dece i mladeži u Beogradu, 27. 3. 1927.

45 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Gospodinu predsedniku ministarskog saveta, 3. 10. 1930.

46 Ibid.

47 Dobaja, *Gluhi in svet*, 67-68.

48 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Oblasnom Velikom Županu u Zagrebu, odjeljenje socijalne politike, 27. 2. 1926.

49 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 2024, Memorandum učiteljev državne gluhonemnice v Ljubljani, 1924.

Ramovša za področje fonetike in dekana Medicinske fakultete Alfreda Šerka za predmete s področij medicine, psihologije, psihopatologije in logopedije.⁵⁰ V tridesetih letih so učitelji praktikanti opravljali strokovni izpit v Beogradu, a ne več po dotedanjem učnem programu za poučevanje gluhih, ampak po novem, ki je veljal za vse specialne šole za otroke s posebnimi potrebami. Posledica tega je bila, da prihodnji učitelji niso imeli dovolj specifičnega znanja, temveč zgolj splošno. Praktikanti so se namreč na strokovni izpit pripravljali iz strokovnega gradiva, ki je veljal za vse šole za posebno vzgojo in izobraževanje. Posledično so imeli premajhen obseg znanja o stroki, ki je bila v središču njihovega zanimanja in odločitve.⁵¹ Na podlagi Zakona o narodnih šolah⁵² je namreč prosvetno ministrstvo organiziralo skupne tečaje za vse učitelje otrok s posebnimi potrebami, ki so se pripravljali na strokovni izpit.⁵³ V tem oziru so učitelji sicer dobili pomoč pri pripravi, a po enotnem programu, kar pomeni, da se dejansko niso osredotočili na strokovne predmete, ki so bili pomembni za poučevanje določene skupine otrok z ovirami. Kritiko tega in predloge za rešitev so učitelji vseh treh zavodov za gluhe podali v skupnem pismu Dragoljubu Brankoviću, načelniku ministrstva za prosveto in šefu oddelka za otroke s posebnimi potrebami.⁵⁴ Zavračali so skupno izobraževanje (pripravo na strokovni izpit) učiteljev gluhih otrok z učitelji, ki so poučevali otroke z drugačnimi ovirami. Omenjeno so argumentirali s specifičnim pedagoškim delom, ki je bilo neprimerljivo z drugimi šolami za ovirane otroke. Prosvetno ministrstvo so pozvali k oblikovanju novega pravilnika za izobraževanje učiteljev gluhih otrok, ki bi zavodom prepustil praktično izobraževanje s področja metodike in didaktike, univerzam pa teoretično izobraževanje. Novi učitelji gluhih naj bi se vzgajali glede na potrebe.⁵⁵ V svojih zahtevah niso bili uspešni, saj je prosvetno ministrstvo na podlagi Zakona o narodnih šolah izdalo pravilnik o strokovni izobrazbi učiteljev vseh šol za otroke s posebnimi potrebami,⁵⁶ ki je določal pogoje za opravljanje strokovnega izpita. Pravico do opravljanja strokovnega izpita so imeli učitelji narodnih (ljudskih) in meščanskih šol, ki so zaključili formalno pedagoško izobrazbo in opravili praktični izpit za učitelje, najmanj štiri leta uspešno poučevali v klasični osnovni šoli (po tedanji terminologiji narodni/ljudski šoli), dve leti hospitirali v šoli za otroke s posebnimi potrebami, niso imeli zdravstvenih težav, niso bili starejši od 30 let in so imeli znanje iz enega tujega jezika. Glede učiteljev-hospitantov v šolah za

50 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Ministarstvu prosvete u Beogradu, 26. 11. 1929.

51 Dobaja, *Gluhi in svet*, 67.

52 *Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 1. 1930, št. 25, Zakon o narodnih šolah.

53 AJ 66, t. e. 2052, p. e. 2040, Ministar prosvete, 22. 7. 1930.

54 Ibid., Predstavka učitelja gluhonemih, oktober 1930.

55 Ibid.

56 *Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 25. 2. 1935, št. 45, Pravilnik o specijalnoj spremi nastavnika škola za defektnu decu.

otroke s posebnimi potrebami je pravilnik določal, da jih z javnim razpisom izbere prosvetno ministrstvo, in sicer vsako leto v mesecu juniju. Z javnim razpisom je bilo sprejetih toliko hospitantov, kolikor jih je bilo potrebnih po ocenah banjskih uprav. Hospitante je po zavodih za otroke s posebnimi potrebami razvrščalo prosvetno ministrstvo. Tako izbrani učitelji so hospitirali dve leti in v tem času kot izredni študentje na univerzah poslušali predavanja iz psihologije, psihopatologije, pedagogike, anatomije, fiziologije, biologije, higijene, akustike in fonetike. Po dveh letih so opravljali strokovni izpit pred državno komisijo, katere člane je določilo ministrstvo za prosveto. V času hospitiranja na zavodih so ravnatelji zavodov o njih vodili poseben zapisnik in vsakih šest mesecev poročali ministrstvu za prosveto o njihovem delu. V primeru negativnih poročil v smislu, da hospitant ni bil sposoben za delo z otroki s posebnimi potrebami, se je moral učitelj-hospitant vrniti na delo v klasično osnovno šolo.⁵⁷ S pravilnikom se je po eni strani ustvarila jasnost glede pogojev za opravljanje strokovnega izpita s področja poučevanja otrok s posebnimi potrebami in hospitantom je bilo v teku priprav na strokovni izpit omogočeno izobraževanje strokovnih predmetov na univerzi, po drugi strani pa je pravilnik prinesel poenotenje izobraževanja učiteljev. S tem je na neki način strokovni izpit postal formalnost, a ne v smislu zahtevnosti, temveč v smislu praktične vrednosti. Učitelji so si z opravljenim strokovnim izpitom pridobili splošno teoretično znanje, glavnino znanja, ki je bila potrebna za njihovo pedagoško delo, pa so si pridobili v zavodih, kjer so službovali, in s samoizobraževanjem. S pravilnikom se je povečala vloga prosvetnega ministrstva pri izbiri hospitantov. Postalo je glavni akter pri njihovi izbiri in pri tem ni več upoštevalo mnenja učiteljskega zbora posameznega zavoda, ampak številčne podatke banjskih uprav o tem, koliko novih hospitantov je bilo potrebnih. Izbrane hospitante je ministrstvo za prosveto dodelilo posameznim zavodom. Strokovno presojo zavodov je dopuščalo v tem smislu, da so ravnateljstva zavodov nadzirala delo hospitantov in mu o tem poročala. V primeru negativnih ocen je moral hospitant zavod zapustiti.

Izobraževanje učiteljev gluhih otrok ni potekalo samo v zgoraj omenjenih okvirih, ampak so jih vodstva zavodov spodbujala tudi k obiskom zavodov za gluhe otroke v tujini in hkrati vabila tuje strokovnjake, ki so se seznanili s pedagoškim delom v jugoslovanskih zavodih za gluhe otroke in hkrati prinašali svoje izkušnje. Obiski tujih zavodov niso potekali samo v organizaciji posameznih zavodov, ampak tudi na nivoju skupnih obiskov. Tako so na primer učiteljski zbori beograjske, zagrebske in ljubljanske šole za gluhe v maju 1927 organizirali skupno študijsko potovanje na Češkoslovaško. Pri organizaciji se jim je pridružil

57 Ibid.

tudi učiteljski zbor zavoda za slepe v Zemunu.⁵⁸ Jugoslovanski zavodi za senzorno ovirane otroke so imeli tesnejše povezave predvsem s strokovnimi krogi iz Češkoslovaške. 23. septembra 1928 je Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev obiskal Josip Zeman, češkoslovaški inšpektor ministrstva za prosveto in vodja oddelka za otroke s posebnimi potrebami, ki ga je vodja oddelka za otroke s posebnimi potrebami, inšpektor Veljko Ramadanović, označil za »velikega prijatelja našega naroda«, njegovo domovino pa za »bratsko«.⁵⁹ Poleg omenjenega so bili v delegaciji tudi predstavniki posameznih specialnih šol in strokovni učitelji iz Češkoslovaške. Delegacija je strokovni obisk pričela v Srbiji, tam obiskala zavod za gluhe v Beogradu ter ministrstvo za prosveto in socialno politiko. Pot je nadaljevala v Zagreb, kjer je 28. in 29. septembra obiskala zavod za gluhe otroke in nekatere druge prosvetne in kulturne ustanove. Zadnja dva dni svojega obiska je delegacija namenila obisku Ljubljane in zavoda za slepe otroke v Kočevju.⁶⁰ Strokovna povezanost s Češkoslovaško je bila v ospredju tudi v letu 1936. Junija tega leta je stopetdesetletnico proslavljal zavod za gluhe na Smichovu pri Pragi.⁶¹ Slavnostnega dogodka so se udeležili tudi predstavniki s Poljske, iz Francije, Belgije, Avstrije in ZDA. Dogodek je bil seveda pomemben tudi za jugoslovansko državo v smislu izmenjave strokovnih izkušenj in predstavitve dela s področja sistema skrbi za senzorno ovirane otroke in otroke s posebnimi potrebami na splošno ter njihovo izobraževanje. Ministrstvo za socialno politiko je s posebnim dopisom z začetka marca 1936 upravam zavodov za otroke s posebnimi potrebami priporočalo, naj se omenjenega dogodka udeležijo predstavniki posameznih zavodov, ki bodo s predavanji, filmi in diapozitivi predstavili razvoj specialnega šolstva v Kraljevini Jugoslaviji.⁶² Dogodka v Pragi sta se udeležila tudi dva učitelja ljubljanske gluhonemnice, in sicer Mirko Dermelj in Drago Supančič, ki sta se v pogovoru z udeleženci seznaniła z novo metodo poučevanja gluhih, ki jo je prakticiral Géza Bárczi, profesor na državni šoli za gluhe v Budimpešti. Njegova metoda je izhajala iz prepričanja, da večina otrok ni popolnoma gluha, temveč je njihovo slušno središče samo zakrnelo, zato se lahko aktivira za delovanje s pomočjo slušnih spodbud, ki temeljijo na akustičnem zakonu zvočnih vibracij.⁶³ Z omenjeno metodo se je že predhodno seznanił Karel Puhar, prav tako učitelj ljubljanskega zavoda. Na metodo ga je opozorila mati enega izmed njegovih učen-

58 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Matilda Podkrajškova, strok. učit. Drž. gluhonemnice v Ljubljani; študijski dopust, 22. 4. 1927.

59 Dunja Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo v Sloveniji in na Hrvaškem v obdobju med obema vojnama – povezave s tujino in predstavitev širši javnosti«, *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 21.

60 Ibid.

61 Ibid.

62 Ibid.

63 Ibid., 19.

cev, ki je skupaj s sinom obiskala profesorja Bárczija v upanju, da bi »pomagal« njenemu sinu.⁶⁴ Omenjeni primer je zanimiv ne samo s stališča metode, ki bi gluhemu »dala« sluh, ampak tudi zaradi dejstva, da so nekateri starši imeli materialne možnosti nuditi svojemu gluhemu otroku več v smislu »iskanja« metode, ki bi »pomagala« njihovemu gluhemu otroku in ga »naredila« sliščega. Večina gluhih otrok v obeh zavodih je namreč izhajala iz revnih družin, o čemer bomo spregovorili kasneje.

Metoda poučevanja gluhih, ki jo je v tem obdobju razvijal profesor Bárczi, je veljala za nekaj novega in prevratnega, kot se je izrazil v svojem predavanju učitelj Puhar.⁶⁵ To je spodbudilo tudi druge učitelje, da so se seznanili z njo. S praktičnim izvajanjem metode sta se ob obisku Budimpešte seznanila strokovni učitelj Mirko Dermelj in strokovna učiteljica Zora Pianeki. Pri hospitacijah v razredih sta bila navdušena nad uspehi pristopa, ki se je že uspešno izvajal tudi v Salzburgu. Za razumevanje omenjene metode in njenega izvajanja v praksi sta učitelja Albin Ogorelec in Drago Supančič obiskala šolo za gluhe otroke v Salzburgu in v Budimpešti.⁶⁶ V okviru poučevanja gluhih so obstajale različne metode, nekatere bolj, druge manj izpostavljene. Ena izmed njih je bila tudi belgijska globalna metoda, ki je bila v središču razprav na kongresu francoskih šol za gluhe v Strasbourgu leta 1934. Tega kongresa se sicer učitelji ljubljanskega zavoda niso udeležili, je pa ravnatelj Grm podal o tem kongresu poročilo.⁶⁷ Učitelji gluhih ljubljanskega in zagrebškega zavoda so spremljali strokovne aktivnosti v tujini in bili o njih sproti obveščeni. Tudi ravnatelj Hergešić je učiteljem posredoval strokovne dosežke in novosti pri poučevanju gluhih predvsem z branjem nemške in ruske surdopedagoške literature, saj je tekoče govoril oba jezika.⁶⁸ Vseh strokovnih dogodkov v tujini se učitelji gluhih niso mogli udeležiti, saj je bilo to povezano s stroški. Banski upravi Dravske in Savske banovine sta zavodom omogočali udeležbo na različnih strokovnih dogodkih na podlagi finančnih sredstev, ki so bila za to na voljo v okviru vsakoletnih proračunov.

Sestavni del poučevanja oralne metode je bila uporaba modernih tehničnih pripomočkov, ki jih ljubljanski in zagrebški zavod zaradi omejenih finančnih možnosti nista mogla uporabljati v želenem obsegu, sta pa sledila novostim.

64 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Predavanje učitelja Karla Puharja na učiteljski konferenci v gluhoonemnici dne 28. 11. 1936.

65 Ibid.

66 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 19.

67 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Poročilo o konferenci učiteljstva gluhoonemnice v Ljubljani, 22. 12. 1934. T. i. belgijska metoda poučevanja gluhih je temeljila na razumevanju pisanega jezika in nato na artikulaciji. V: AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Poročilo o konferenci učiteljstva gluhoonemnice v Ljubljani, 22. 12. 1934.

68 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavníčkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

Ravnatelj ljubljanske gluhošolnice je opozoril na pomen izpopolnitve poučevanja gluhih otrok z uporabo tehničnih pripomočkov in učiteljem predstavil delo na ta način v šoli Lexington School for the Deaf v New Yorku.⁶⁹ Program dela je obsegal tako individualni kot kolektivni pouk, merjenje sluha z avdiometrom, celodnevno uporabo slušnih aparatov pri učencih z ostanki sluha, uporabo individualnega prenosnega aparata in aparata z označbo T. S. F. ter poslušanje koncertov na aparatih za gluhe z ostanki sluha.⁷⁰ Poročilo ravnatelja je spodbudilo učitelja Zdravka Omerzo, da je leta 1939 obiskal omenjeno šolo in se podrobneje poučil o metodi poučevanja gluhih z uporabo tehničnih pripomočkov.⁷¹

Pri obiskih tujih zavodov učiteljev ni zanimala samo metodika pouka, ampak tudi razporeditev prostorov v šolah za gluhe v smislu zadostne svetlobe, potrebne pri tistem delu poučevanja gluhih, ki ga imenujemo odgledovanje, »branje« z ust. Učitelj Drago Supančič je v letu 1938 obiskal šolo za gluhe v Varni v Bolgariji. Ta je bila v arhitekturnem smislu posebna zato, ker je svetloba v vsako sobo prodirala z dveh strani, kar je omogočilo uspešno uporabo artikulacijske metode poučevanja.⁷²

Verjetno je bil najodmevnejši dogodek na zavodih za senzorno ovirane otroke obisk gluhošlepe ameriške pisateljice, predavateljice in aktivistke Helen Keller poleti 1931.⁷³ V Kraljevino Jugoslavijo je prišla na povabilo vodje oddelka za otroke s posebnimi potrebami pri ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje Veljka Ramadanovića. Junija 1931 je namreč v New Yorku potekala svetovna konferenca slepih in ob tej priložnosti je Ramadanović skupaj z jugoslovanskim vicekonzulom in predstavniki drugih slovanskih držav obiskal Helen Keller na njenem domu v predmestju New Yorka, kjer sta jo jugoslovanska predstavnika povabila, naj obiše Kraljevino Jugoslavijo. Po povratku v Kraljevino Jugoslavijo je Ramadanović napisal knjigo o življenju in delu Helen Keller z naslovom *Slepa in gluha dr. Helen Keller* in jo priporočal vsem tistim, ki so se ukvarjali z vzgojo in izobraževanjem otrok s posebnimi potrebami. 29. junija 1931 je Helen Keller prispela v Beograd in v okviru svojega strokovnega potovanja obiskala tudi Zagreb in Ljubljano.⁷⁴ Med njenim obiskom Ljubljane je bil z njo opravljen intervju, v katerem je med drugim izrazila podporo kretnjam, torej znakovnemu jeziku, kot nujnemu sredstvu za sporazumevanje med gluhih. Njegovo uporabo je argumentirala s pojasnilom, da je učinkovit ob vsakem delu dneva, tudi v mraku, da se jezik s kretnjami ohrani v celotni obliki in se lahko izpopolni do natančnega,

69 AJ 66, t. e. 2049, p. e. 8045/24, Konferenca nastavnikov gluhošolnice v Ljubljani dne 28. 11 in 22. 12. 1936.

70 Ibid. Označba aparata T.S.F. v viru ni pojasnjena (op. avtorice).

71 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 19.

72 Ibid.

73 HR-DAZG-959, t. e. 12, Ravnateljstvu zavoda za slepe Zagreb, 18. 6. 1931.

74 Ibid.

slovnično pravilnega izražanja.⁷⁵ Omenjeno stališče je pomenilo precejšen odmik od usmeritev ljubljanskega in zagrebskega zavoda za gluhe, ki sta zagovarjala splošno sprejeto in v Evropi prevladujočo metodo poučevanja gluhih, to je glasovno-govorno.

IZOBRAŽEVANJE GLUHIH OTROK PO GLASOVNO-GOVORNI METODI

Omenjena metoda je vključevala različne principe poučevanja. Poglavje se osredotoča na prikaz osnovnega principa poučevanja oralne metode v obeh šolah v obdobju med obema vojnoma. Omenjena metoda je danes obravnavana kot nasilna metoda, ki je povzročala stiske otrok, a v ta strokovna vprašanja ne posegamo. Morda ni bil problem sama metodika pouka, ampak prepoved znakovnega jezika in zatiranje vseh poskusov njegove uporabe. Na začetni stopnji šolanja se je znakovni jezik še toleriral, nato ne več. Minilo je mnogo časa, preden je bil znakovni jezik uradno priznan kot prvi in samostojni jezik gluhih. V začetku 80. let 20. stoletja je Švedska kot prva država na svetu uradno priznala znakovni jezik kot prvi in samostojni jezik gluhih. Druge države so sledile Švedski, med njimi tudi Slovenija.⁷⁶ Leta 1988 je vodstvo Zavoda za gluhe in naglušne Ljubljana prepoznalo potrebo po znakovnem jeziku in sprejelo idejo o vključitvi slovenskega znakovnega jezika v izobraževanje gluhih.⁷⁷ Šele leta 2010 so na 21. kongresu Svetovne organizacije gluhih zavrnilo vse sklepe Milanskega kongresa in se javno opravičili za prepoved znakovnega jezika v izobraževanju gluhih.⁷⁸

Ljubljanska in zagrebska šola sta metodo prakticirali od prvega razreda dalje. Cilj je bil vzbuditi pozornost učencev na gibanje govoril, branje z ustnic, razumevanje kratkih vsakdanjih stavkov in fraz ter jih naučiti jasne artikulacije, ki je temeljila na takratnih glavnih fonetičnih pravilih, in sicer na Zakonu onemelosti zvonečih zapornikov in prepisnikov na koncu besed, na Poprilikovanju asimilacijskih glasov in na t. i. Wintelerjevem pravilu.⁷⁹ Vsi ti artikulacijski principi so imeli cilj, da učenci po koncu šolanja govorijo do te stopnje, da jih razume slišča okolica in jih integrira. Zakon onemelosti zvonečih zapornikov in prepisnikov na koncu besed je obravnaval pravilo glasov b, d, g, z in ž, torej zvonečih glasov, v kontekstu njihove izgovarjave kot samostojne besede in v besednih zvezah. Pri izgovarjanju omenjenih glasov v posameznih besedah se zgodi slišna sprememba

75 Dobaja, »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo«, 20.

76 Kulovec, »Slovenski znakovni jezik skozi čas«, 333.

77 Petra Rezar, »Gluhi učitelji v Sloveniji«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 305.

78 Ibid., 299.

79 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference z dne 4. in 5. majnika 1920.

omenjenih glasov, in sicer preidejo iz zvonečega glasu v nezveneči glas. To pomeni, da se na primer pri besedi »gospod« zadnji glas izgovori kot »t« (nezveneči glas), pri besedi »mož« pa kot »š« (nezveneči glas). V besednih zvezah pa zvoneči glasovi onemijo. Primeri: jaz znam (pri izgovarjanju glas »z« onemi in se sliši kot »jaznam«), jaz sem (pri izgovarjanju glas »z« onemi in se sliši kot »jasem«).⁸⁰ Drugo fonetično pravilo je t. i. prilikovanje, ki ga prevajamo kot premeno po zvonečnosti.⁸¹ Kadar stojita skupaj dva po zvonečnosti različna glasova, se v govoru prvi po zvonečnosti prilagodi (»prilichi«) drugemu, tako da se zamenja s svojim parom. Če je drugi nezveneč, se tudi prvi izgovarja nezveneče in nasprotno.⁸² Primera: vrabci (zvoneč in nezveneč) – [vrapci] (nezveneč in nezveneč) in kdo (nezveneč in zvoneč) – [gdo] (zvoneč in zvoneč).⁸³ Wintelerjevo pravilo je bilo aktualno zlasti v stavkih, kjer je bilo treba v izgovorjavi vezati besedne končnice in začetnice enake artikulacije, kar ponazarjajo sledeči primeri: včeraj je bil lep dan (pri izgovorjavi je »Včerajbilepdan«), jaz sem bil zjutraj jezen (pri izgovorjavi je »Jasembilzjutrajezen«).⁸⁴

Šoli sta prakticirali v tistem obdobju osnovne surdopedagoške smernice glede učenja gluhih otrok govora. Te so izhajale iz sledečih temeljev:

- Glede na to, da ima gluhi otrok zdrave govorne organe, s pomočjo katerih se ustvarja glas, je povsem naravno, da bo lahko govoril. Treba pa ga je naučiti, da jih bo znal uporabljati.⁸⁵
- Gluh otrok ne sliši, lahko pa vidi in občuti dogajanje okoli sebe. To pomeni, da gluhi lahko bere z ust, odgledava, opazuje pri sogovorniku, kako ustnice spreminjajo obliko in položaj glede na različne glasove. Npr. pri glasu O vidi zaokrožene ustnice, pri glasu Š vidi, kako so ustnice usmerjene naprej in zaobljene.⁸⁶ Metodo branja z ust je Medved prakticiral že pri rehabilitaciji oglušelih vojakov prve svetovne vojne. V tej metodi je videl edino pot za resocializacijo oglušelih vojakov. Rezultate svojih spoznanj je objavil v knjigi Čitanje govora s *ustiju*, 1929.⁸⁷
- Gluhi ne opazi samo spreminjanja oblike in položaja ustnic, ampak tudi tempo dihanja sogovornika pri izgovarjanju različnih glasov. Na primer, če položimo svojo roko pred usta in izgovorimo glasove P, T, F, bomo občutili, da je zračni tok kratek in močan.⁸⁸

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ »Pravopis. Zapisovanje glasov s črkami. Zapisovanje nezvočnikov«, pridobljeno 27. 1. 2026, <https://eucbeniki.sio.si/slo1/2173/index3.html>.

⁸² Ibid.

⁸³ SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference z dne 4. in 5. majnika 1920.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Medved, *Podizimo šole za gluhonijemu djecu!*, 6.

⁸⁶ Ibid., 12.

⁸⁷ HŠM, Savič, *Život i djelo Josipa Medveda*, 21.

⁸⁸ Medved, *Podizimo šole za gluhonijemu djecu!*, 12.

- Pri izgovarjanju posameznih glasov pa moramo biti pozorni tudi na različno vibriranje mišic v grlu. Če postavimo svojo roko pod grlo ter s palcem in kazalcem objamemo jabolko v grlu ter pričnemo izgovarjati na primer samoglasnike, začutimo vibriranje mišic v grlu.⁸⁹

Na teh spoznanjih so učitelji v obeh šolah naučili gluhe otroke govoriti, in sicer v naslednjih stopnjah:

1. Naučiti izgovarjati glasove (artikulacija), napisati vsak naučen glas in odgledovati, to je brati z ust, kar pomeni, da je gluhi otrok z opazovanjem sogovornikovih ust odčital posamezen glas.
2. Povezovanje dveh in več glasov.
3. Povezovanje glasov v besede in stavke.

Artikulacija se je pričela z učenjem glasov, ki so pri izgovarjanju vizualno jasni. Tako se je artikulacija pričela z učenjem glasu »P«. Učitelj je pred učencem izgovoril glas »P«. Da je gluhi otrok občutil ta glas, je po navodilih učitelja postavil eno roko pred učiteljeva usta, da je začutil zračni tok, ki je izšel iz učiteljevih ust, ko je izgovarjal glas »P«. Drugo roko pa je postavil pred svoja usta. Učitelj je spodbujal gluhega otroka, da je posnemal gibanje njegovih ust, ko je izgovarjal glas »P«. Če je imel učenec pri tem težave, je učitelj vzel nekaj dolgih in ozkih papirjev ter v njih izgovarjal glas »P«. Učenec je pri tem opazoval gibanje papirjev, ko je učitelj izgovarjal omenjeni glas. Učitelj je za lažjo predstavo lahko vzel tudi svečo, jo prižgal, močno izgovoril glas »P« in jo s tem ugasnil. Potrebni so bili večkratni poskusi, da je otrok osvojil izgovorjavo omenjenega glasu. Ko se je naučil izgovarjati glas »P«, ga je učitelj naučil ta glas napisati in ga odčitati iz učiteljevih ust. Isti postopek je bil za druge glasove. Po takratnih pravilih artikulacije je bil drugi glas, ki so se ga gluhi otroci naučili izgovarjati, glas »T«, nato »F«, »S« in potem ostali.⁹⁰ Pri samoglasnikih je bil postopek učenja drugačen. Gluhi učenec je postavil roko na učiteljev vrat. S palcem in kazalcem je objel jabolko v grlu. Učitelj je močno izgovarjal samoglasnike. Učenec je občutil tresljaje, ki so bili pri vsakem samoglasniku drugačni. Istočasno je drugo roko položil na svoje grlo, s palcem in kazalcem objel svoje jabolko in začutil tresljaje.⁹¹

Gluhi otrok pri učenju izgovarjanja posameznih glasov ni imel slušne kontrole. Učitelj mu je sicer z znaki pokazal, da je izgovorjava nepravilna, a učenec ni vedel, kaj je naredil narobe. V takih trenutkih si je učitelj pomagal z ogledalom, in sicer na ta način, da sta učitelj in učenec gledala v ogledalo, učenec pa

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid., 14.

⁹¹ Ibid., 15.

je oponašal gibanje učiteljevih ust. Ko je učenec postavil usta v isti položaj kot učitelj, je učitelj zaustavil dihanje ter začel spuščati zrak glede na glas, ki ga je izgovarjal. Učenec ga je oponašal. Vajo sta ponavljala toliko časa, dokler otrok ni pravilno izgovoril glasu oziroma dokler ni pravilno oblikoval ust in pri tem pravilno dihal, da je oblikoval glas.⁹² Pravilno dihanje je bil pomemben predpogoj za pravilno izgovarjavo glasov, zato so učenci vadili dihanje. Globok in pravilen vdih ter počasen izdih so vadili s pihanjem skozi cevko v vodo, v papir ali svečo.⁹³ Pravilno dihanje pri govoru so učenci vadili ne samo v prvem razredu, ampak ves čas šolanja.

Naslednja stopnja pri učenju govora je bila povezovanje posameznih glasov, na primer »P« in »A« v »PA, PAPA«, ki je bil prvi pozdrav gluhih otrok v prvem razredu.⁹⁴ Sledilo je povezovanje glasov v konkretne besede, za ponazoritev katerih se je učitelj posluževal različnih predmetov, modelov, slik ipd. Istočasno z izgovarjanjem in odgledovanjem se je učenec naučil tudi napisati besede.⁹⁵ Ob koncu prvega razreda so se učenci naučili izgovarjati, brati z ust in zapisovati vse glasove abecede ter izgovarjati in brati vse besede, s katerimi jih je seznanil učitelj. Gluhi učenci so na tej stopnji poznali in razumeli samo tiste besede in pojme, ki so se jih naučili v šoli. Učitelj je imel v prvem razredu, v katerem so se gluhi učenci učili artikuliranega govora in odgledovanja govora od ust, več učencev, odvisno od števila sprejetih otrok. V ljubljanski gluhonemnici je bilo lahko v obravnavanem obdobju v prvem razredu tudi do osemnajst otrok.⁹⁶ V nekaterih šolskih letih so oblikovali dva oddelka prvega razreda, če je bilo to mogoče glede na prostorsko stisko zavoda. Josip Medved je opozoril na zahtevnost učiteljevega dela in leta 1926 zapisal, da je imel učitelj v razredu od deset do dvanajst učencev.⁹⁷ Upoštevajoč arhivsko gradivo je bilo v prvih razredih do trinajst učencev, redko štirinajst, sicer pa se je število otrok po razredih prav tako gibalo do trinajst učencev, v redkih primerih več.⁹⁸ Glede na zahtevnost poučevanja so to visoke številke, ki so zahtevale od učitelja veliko spretnosti in potrpežljivosti. Učitelj je vadil posamezen glas izmenično, zdaj z enim, zdaj z drugim učencem, zato

92 Ibid., 13.

93 Jože Zakovšek, »Šolska doba gluhonemega otroka«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 50.

94 Ibid.

95 Ibid.

96 Ljubo Dermelj, »Gluhonemi gojenci v dobi štiridesetih let«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 159–68.

97 Medved, *Podizimo šole za gluhonijemu djecu!*, 14.

98 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Iskaz krajem drugog polugodišta (30. juna 1932) školske godine 1931/32 Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu in Izveštaj o nadzoru Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu sa 11 odjeljenja izvršenom dne 19. i 20. juna 1931. Podobni podatki o številu učencev so tudi v poročilih drugih šolskih let (op. avtorice).

da se učenci niso utrudili.⁹⁹ Učenje posameznega glasu je bilo uspešno, ko so se vsi učenci v razredu naučili izgovarjati posamezen glas, ga odčitati iz učiteljevih ust in ust svojih sošolcev ter ga napisati. V ljubljanski gluhoonemnici je ravnatelj učiteljem priporočil, naj pri ponavljanju snovi ne zaidejo preveč v formalizem in dolgočasje, ter jim svetoval, naj učenci predvsem govorijo v zboru in na ta način vadijo pravilno izgovarjavo.¹⁰⁰

Prvi in drugi razred v izobraževanju gluhih otrok sta bila nižja stopnja, na kateri so se učenci naučili glasovnega govora in odgledovanja, pri čemer so v drugem razredu že znali izgovarjati preproste stavke, kot npr. to je mama, to je ata, to je miza.¹⁰¹ V tretjem razredu in v višjih razredih se je zahtevnost pri učenju govora povečevala. Otroci so se naučili pravilno uporabljati sklone, čase, predloge in druge jezikovne oblike. Vodstvo ljubljanske gluhoonemnice je učiteljem svetovalo, naj učence naučijo praktičnega govora, torej govora, ki se je uporabljal v vsakdanjem življenju. Zlasti je opozorilo na pomen dialogov, ki prevladujejo v vsakdanjem življenju. Pri učenju uporabe zaimkov in glagolov jih je opozorilo na doslednost, kar pomeni, da se učenci naučijo uporabe osebnih oblik tako, kot so se v praktični komunikaciji dejansko uporabljale.¹⁰² Te govorne fleksibilnosti naj bi se učenci naučili s praktičnimi govornimi vajami, zlasti v višjih razredih (v 7. in 8. razredu), ko je na primer razrednik učence poslal v sosednji razred z namenom, da nekaj vprašajo, povedo, pojasnijo itd. Primeri tovrstnih govornih vaj: »*Pojdi vprašat gospoda Kunsta, če je N. N. bolan! Reci gospodu ravnatelju, da N. N. manjka. Gospod N. N. ima nov klobuk. Pojdi ga vprašat, kje ga je kupil in koliko je zanj plačal!*«¹⁰³ Vodstvo ljubljanske gluhoonemnice je prav tako svetovalo učiteljem, naj učenci višjih razredov na vprašanja odgovarjajo s kratkimi stavki, tako kot je to bilo v vsakdanjem življenju. Primeri: »*Kje si bil? V šoli. Ali si bil v šoli? Da. Koliko si plačal za vlak? 5 din.*«¹⁰⁴ Na pomen spodbujanja učenja praktičnega govora v šoli za gluhe otroke v Zagrebu že v nižjih razredih je opozoril odposlanec ministrstva za prosveto Anton Skala ob priliki pregleda dela v zavodu 3. in 4. junija 1935.¹⁰⁵ Poudaril je, da so sicer v šoli naučeni odgovori na določena vprašanja v smislu učenja pravilne artikulacije pohvalni, a lahko otrok odgovori na vprašanje tudi drugače, saj prav ta njegova samoiniciativnost in govorna

99 Medved, *Podižimo šole za gluhoonijemu djecu!*, 14.

100 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference, ki se je vršila dne 20. februarja 1935. V tem obdobju je bil ravnatelj Mirko Dermelj, ki je nasledil Frana Grma (op. avtorice).

101 HŠM, Josip Medved, *Čitanka za gluhoonijeme. Prvi dio: građa za govorne oblike i zornu obuku u II. razredu* (Zagreb: Državna naklada školskih knjiga i tiskarnica u Zagrebu, 1926), 4.

102 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference, ki se je vršila dne 20. februarja 1935.

103 Ibid.

104 Ibid.

105 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnickog veća sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhooneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine.

fleksibilnost pričata o njegovem samostojnem razmišljanju in dobro naučenem ogledovanju. Povedano je ponazoril s primerom iz drugega razreda, katerega razredničarka je bila učiteljica Marija Lisac. Na vprašanje učiteljice: »*Ali si še bolan?*« je učenec podal samostojen odgovor: »*Boli me uho.*« Naučeni, šolski odgovor je namreč bil: »*Jaz sem še bolan.*« Skala je kot nasprotje omenjeni dovoljeni in spodbujeni govorni fleksibilnosti navedel primer iz tretjega razreda, v katerem je poučevala učiteljica Marija Rupčić. Ocenil jo je kot dosledno osebo, ki vztraja pri šolsko naučenih odgovorih v celih stavkih. Skala je vztrajanje učiteljice označil kot nepotrebno, saj je bil pouk namenjen praktičnemu pogovoru, in ne vadbi slovnično pravih odgovorov. Poleg tega učiteljica dolgo časa ni bila zadovoljna z artikulacijo učenke pri odgovarjanju. Vztrajanje učiteljice je Skala označil kot nekonstruktivno. Učiteljica je namreč vprašala učence: »*Kdo si želi govoriti o Zelengaju?*« Ena izmed učenk je odgovorila: »*Jaz,*« kar je sicer v vsakdanjem življenju pričakovan kratek odgovor, a je učiteljica zahtevala šolski odgovor: »*Jaz se želim pogovarjati o Zelengaju.*«¹⁰⁶ Opisano priča o različnih didaktičnih pristopih učiteljev in razumevanju pomena razvijanja učenčeve samoiniciativnosti in vadbe praktičnega govora.

Na nižji stopnji šolanja so se gluhi učenci sicer naučili govoriti, a je dejansko učenje govora potekalo celotno šolanje, tudi v smislu pravih tempa govora in pravilne porabe zraka pri govorjenju. Za pravi tempo govora so bili pomembni akcenti kot muzikalni elementi govora, ki preprečujejo preveliko monotonost govora ali pa preveliko poudarjanje določenih glasnikov na škodo drugih, zato je bilo pri glasovno-govorni metodi pouka pomembno, da akcenti niso bili premočni in predolgi, saj je to poslabšalo izgovorjavo in govor.¹⁰⁷ Vzporedno s pravilno uporabo akcentov je bilo pomembno pravilno dihanje. Nepravilno dihanje pri govoru je povzročilo razsekan, zaletav in stokajoč govor ter hkrati obremenilo govorne organe. Kot pravilo je veljalo: »*Pred govorom zajemi zrak z odprtimi usti, kolikor ga lahko, potem pa ga počasi izdihuj in hkrati tvori glas in glasovne zveze. Čim več besed izgovori v eni sapi.*«¹⁰⁸

Za širjenje besednega zaklada so bili v obeh šolah pomembni učni sprehodi, na katerih so učenci opazovali življenje izven zavoda. V obeh šolah so učenci pisali dnevnike, in sicer v zagrebški šoli od četrtega razreda,¹⁰⁹ v ljubljanski šoli pa od petega. Verjetno je vodstvo in strokovno učiteljstvo obeh šol ocenilo, na

106 Ibid. Zelengaj je turistična znamenitost (op. avtorice).

107 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik učiteljske konference vršeče se dne 28. 29. in 30. aprila 1922.

108 Ibid.

109 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnikičog veća sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine. Medved sicer v svojem delu *Podizimo škole* na strani 18 zapiše, da so učenci pisali dnevnike od tretjega razreda. Arhivsko gradivo priča drugače. Morda so sprva pisali dnevnike od tretjega razreda, a se je vodstvo zavoda kasneje odločilo drugače (op. avtorice).

kateri stopnji so učenci sposobni pisati dnevnik. V ljubljanski šoli so učenci pisali dnevnik ob nedeljah in opisovali vsakodnevno dogajanje in svoja občutja. Pisali so tudi prispevke za svoj šolski časopis z naslovom *Sonček*.¹¹⁰ V zagrebški šoli so dnevnik pisali vsak dan in opisovali dnevno dogajanje. Pisali so o svojih doživetjih na učnih sprehodih, kdo v internatu je dobil pismo od staršev, koga so obiskali starši, kdo v šoli je zbolel ipd. Dnevniški zapisi so služili učencem ne samo kot vaja v pisanju, ampak tudi kot čitanka.¹¹¹ Dnevnik so otroci pisali tudi v času šolskih počitnic, ki so jih preživljali v domačem okolju. Iz teh zapisov je imel učitelj uvid v dogajanje doma in hkrati v znanje otroka iz glasovno-govorne metodike pouka.¹¹² Josip Medved je zapisal, da so učitelji ob branju dnevnikov spoznavali različne razmere v življenju gluhih otrok, predvsem pa njihov bister um, ki je učitelje prepričal, da je njihovo vztrajanje pri pouku vredno in konstruktivno.¹¹³

Učni načrt

Na oblikovanje prvega učnega načrta v ljubljanski gluhonemnici je delno vplival *Lehrplan und methodische Instruktionen für die Taubstummenschulen*,¹¹⁴ ki je bil izdan v Budimpešti leta 1901.¹¹⁵ Prvi ravnatelj Štefan Primožič je ob pričetku svojega službovanja sestavil zavodski statut in okvirni službeni hišni red. Od 32 otrok, ki so jih starši prijaviili za sprejem v zavod, jih je bilo po končanem sprejemnem izpitu sprejetih 26. Primožič jih je razdelil na dva paralelna razreda, in sicer na 1. a in 1. b razred.¹¹⁶ Organizacijski statut je določal, da se gluhi obeh spolov npravstveno versko vzgajajo in izobražujejo ter se pripravljajo na različne obrti.¹¹⁷ Pouk je potekal po glasovno-govorni metodi, naravne kretnje so bile dovoljene le, če so imele nazorno vrednost. Učni jezik je bila slovenščina. Učni načrt in število ur posameznih predmetov v posameznih razredih je določila deželna vlada na predlog učiteljske konference. Učni predmeti so bili:

1. verouk
2. jezikovni pouk:
 - a) artikulacija, vaje v govorjenju in odgledovanju
 - b) nazorni pouk

¹¹⁰ Več o tem Dobaja, *Gluhi in svet*, 64.

¹¹¹ AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnikovega večja sastavljen prilikom pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhooneme dece u Zagrebu u danima 3. i 4. juna 1935 godine.

¹¹² Medved, *Podizimo škole za gluhoonijemu djecu!*, 18.

¹¹³ Ibid., 19.

¹¹⁴ Prevod: Učni načrt in navodila za metodiko pouka za gluhonemnice (op. avtorice).

¹¹⁵ Bogo Jakopič, »Zgodovina učnih načrtov in programov šol za gluhe na Slovenskem«, *Kronika* 27, št. 3 (1979): 188.

¹¹⁶ Dermelj, »Osebe gluhonemnice od ustanovitve do danes«, 24.

¹¹⁷ Jakopič, »Zgodovina učnih načrtov«, 188.

- c) jezikovne oblike
- d) spise
- e) branje
- f) proste govorne vaje in pravopis
- 3. računstvo v zvezi z geometrijskim oblikovanjem
- 4. tisto, kar je bilo učencem najpomembnejše iz prirodoznanstva, zemljepisa in zgodovine s posebnim ozirom na dom in domovino
- 5. lepopisje
- 6. risanje
- 7. telovadba
- 8. ročna dela
- 9. obrtni pripravljalni pouk
- 10. pouk v gospodarskih in kmetijskih delih in v vrtnarstvu¹¹⁸

Po prvi svetovni vojni je poskušalo učiteljstvo prilagoditi pouk novim razmeram ob nastanku nove skupne jugoslovanske države. V obdobju med obema vojnama je ljubljanska gluhonemnica ostajala pri svojih nalogah in namenu zvesta prvotnemu organizacijskemu statutu.¹¹⁹ Učenje govora je bil še naprej temelj za učenje drugih predmetov, ki so bili sestavni del šolskega učnega načrta v običajnih osnovnih šolah. Ljubljanska gluhonemnica, kot smo videli, sprva ni bila osemletna. Število razredov je naraščalo postopoma. Na primer, v šolskem letu 1920/21 so bili sledeči razredi: 1. a in b, 2. a in b in 3. a in b.¹²⁰ V teh razredih so se poučevali sledeči predmeti: verouk, artikulacija, občevalni (praktični) govor, nazorni pouk (pojasnjevanje učne snovi s pomočjo učnih pripomočkov za boljšo predstavo učencev), jezikovne oblike, branje, računanje, pisanje, risanje, telovadba, ročna dela – delo na vrtu in učni sprehodi.¹²¹ V prvem razredu je bilo največ ur namenjenih artikulaciji, in sicer osemnajst ur od skupno 36 ur. Sledilo je računstvo s štirimi urami, ročna dela s štirimi urami, učni sprehodi s štirimi urami, pisanje z dvema urama, risanje z dvema urama in telovadba z dvema urama.¹²² V drugem razredu je bilo največ ur, to je od sedem od 36 ur namenjenih občevalnemu govoru, v tretjem razredu pa nazornemu pouku. Vodstvo zavoda je učiteljem priporočalo določeno mero fleksibilnosti pri nazornem pouku v smislu, da lahko učence odpeljejo ven iz zavoda, ne glede na urnik, in jim nazorno prikažejo določeno učno snov ter seveda pri tem vse ubesedijo. Pozvalo jih je, naj preizkusijo vse pedagoške načine, ki bi otroku približali stvari, o katerih se

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Dobaja, *Gluhi in svet*, 52.

¹²⁰ SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik učiteljske konference z dne 24. kimovca 1920.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid.

je učil v šoli, in ga hkrati učili govora.¹²³ V tretjem razredu so se učenci pričeli učiti tudi verouk, ki je obsegal dve uri na teden.¹²⁴ Dolgoletni katehet Viktor Šega (služboval je v letih 1906–1932) je svoje poslanstvo v gluhoonemnici opisal kot duhovno oporo gluhih učencem in jih v kontekstu takratnega medicinskega modela obravnave oseb s posebnimi potrebami označil z besedami: »*ubožci, četudi duševno več ali manj zaostali, zelo dobri, polni spoštovanja in pokorščine do svojih predpostavljanih in polni ljubezni do bližnjega*«. ¹²⁵ Misel je odraz obravnave oseb s posebnimi potrebami (tudi) v obdobju med obema vojnama, ko so različni strokovnjaki in posledično laična javnost osebe z ovirami videli kot »problem«, ki potrebuje neprestano zdravljenje in odpravo oviranosti. Pogosto so za njih uporabljali slabšalne izraze. V gluhoonemnici je bil pri vodstvu zavoda in strokovnem učiteljstvu sicer prisoten prevladujoč medicinski model obravnave gluhih otrok in gledanje na njih kot »reveže«, ki potrebujejo pomoč, a hkrati je bilo prisotno tudi zavedanje o pomenu njihove izobrazbe, ki je bila pot v družbo sliščih. ¹²⁶ Josip Medved je označil gluhost kot »duševno praznino«, zaradi katere je bila gluha oseba »revež, ki se ni zavedal svoje situacije«. »Pomoč« gluhi osebi v obravnavanem obdobju je bila možnost, da se nauči govora. Govor pa je bil pot v samostojno življenje. ¹²⁷ Prisotnost kateheta v gluhoonemnici in njegove duhovne opore gluhi mladini pa ne smemo razumeti samo v kontekstu takratne obravnave oseb s posebnimi potrebami, ampak v kontekstu duha časa in pomembnosti vere v vsakdanjem življenju. Ivan Muha, predhodnik Josipa Medveda, je v svojih navodilih staršem gluhih otrok poudaril pomen verskih čustev, ki jih je pomembno vzbujati že od rane otrokove mladosti. ¹²⁸ V kontekstu duha časa je opozoril na pomen splošne ponižnosti pred Bogom.

V naslednjem šolskem letu, ki ga navajamo kot primer, to je šolsko leto 1921/22, so bili v ljubljanski gluhoonemnici že štirje razredi, in sicer 1., 2 a in b, 3. a in b, 4. a in b. ¹²⁹ Obseg predmetov se je nekoliko povečal, število tedenskih ur pa je ostalo isto, to je 36. Učnim predmetom so se pridružili domoznanstvo, opisano kot uvod v družabno življenje, in pogovori o doživljajih, ki so združevali artikulacijo in občevalni govor, pri katerem je bil poudarek na posameznih frazah,

¹²³ Ibid.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Viktor Šega, »Spomini na gluhooneme gojence«, v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940), 38.

¹²⁶ Več o tem Dobaja, »Izobraževanje in integracija gluhih«, 52–56.

¹²⁷ Medved, *Podizimo šole za gluhoonijemu djecu!*, 8–10.

¹²⁸ HŠM, Izveštaj Zemaljskog Zavoda za gluhoonijeme za školsku godinu 1894–95 u Zagrebu, Ivan Muha, Njega i uzgoj gluhoonijemog djeteta u roditeljskom domu, 5. Ivan Muha je prišel v zavod leta 1894 kot strokovni učitelj. Leta 1895 je postal ravnatelj zavoda. Zavod je vodil do leta 1908. V: Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 200.

¹²⁹ SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference dne 18. 6. 1921.

opisih in dialogih.¹³⁰ Domoznanstvo je bilo šele v četrtem razredu, pogovori o doživljajih pa so bili učni predmet, ki je bil v učnem načrtu od drugega razreda in mu je v drugem razredu pripadalo največ ur, to je osem.¹³¹ Sicer pa je bilo tudi v tem šolskem letu največ ur v prvem razredu odmerjenih artikulaciji, in sicer 18, v tretjem razredu nazornemu pouku s šestimi urami in v četrtem razredu prav tako nazornemu pouku s petimi urami in računstvu s petimi urami.¹³² V šolskem letu 1922/23 je imela ljubljanska gluhonemnica že pet razredov, in sicer 1., 2., 3. a in b, 4. a in b ter 5. a in b.¹³³ Učnim predmetom so se pridružili novi, in sicer verski nazorni nauk v tretjem razredu z dvema urama na teden, spisje v petem razredu z eno uro na teden in prirodopis (opazovanje narave) v petem razredu z dvema urama na teden. Vseh ur je bilo 36.¹³⁴ Število razredov je rastlo postopoma. Šele od šolskega leta 1925/26 je bila ljubljanska šola osemletna.¹³⁵ Navedena tri šolska leta prikazujejo učni kurikulum, ki je bil prisoten do sprejetja novega šolskega zakona leta 1930.¹³⁶ Zakon je bil prvi za vso državo in je postavil temelje za uređitev šol za otroke s posebnimi potrebami, torej tudi za gluhe otroke. Z zakonom je prosvetna oblast želela preprečiti dotedanjo prakso, ko so pogostokrat otroci s posebnimi potrebami obiskovali običajne šole in zaradi svojih posebnosti niso mogli slediti rednemu učnemu programu. Posledično so ponavljali razrede in zaostajali v razvoju.¹³⁷ Zakon je določal, da program in način poučevanja v teh šolah predpiše minister za prosveto s posebnim pravilnikom. Šole za otroke s posebnimi potrebami so bile urejene internatsko, saj so, kar se tiče slovenskega prostora, sprejemale otroke iz vseh delov Dravske banovine. Zagrebška šola je sprejemala gluhe otroke tudi iz drugih banovin, ne samo iz Savske. Že v šolskem letu 1928/29 je bil en učenec iz ljubljanske oblasti, en pa iz mariborske oblasti (Medžimurja).¹³⁸ V šolskem letu 1932/33 je bil en učenec tudi iz Dravske banovine,¹³⁹ iz česar lahko sklepamo, da so bili nekateri gluhi otroci iz ljubljanske in mariborske oblasti ter kasneje Dravske banovine vpisani v zagrebški zavod, pri čemer se postavlja vprašanje jezikovne različnosti. Morda so v zagrebški zavod občasno prihajali gluhi otroci iz mejnih območij, kot je bilo to Medžimurje, kjer je bil v družini prisoten hrvaški jezik.

130 Ibid.

131 Ibid.

132 Ibid.

133 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik lokalne učiteljske konference dne 2. junija 1922.

134 Ibid.

135 Dermelj, »Gluhonemi gojenci v dobi štiridesetih let«, 161.

136 *Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, 28. 1. 1930, št. 25, Zakon o narodnih šolah.

137 Ljubomir Petrović, *Nevidljivi geto. Invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007), 257.

138 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izveštaj o radu zavoda u školskoj godini 1928/29.

139 Ibid., Ispitni izveštaj Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, 30. 6. 1933.

Prosvetno ministrstvo je leta 1931 izdalo *Začasni učni plan in program za osemrazredno šolo za gluhoonemo mladino*, ki je vstopil v veljavo 28. marca 1931. Pri njegovem oblikovanju je sodelovalo več učiteljev iz Ljubljane na čelu s tedanjim referentom za šole za otroke s posebnimi potrebami Antonom Skalo. Nov učni načrt ljubljanske gluhoonemnice se je pričel s pregledom učnih predmetov. Na osemrazredni gluhoonemnici so bili sledeči predmeti: jezikovni pouk je bil temeljni predmet, prisoten tudi pri poučevanju drugih predmetov, to je prirodoписа, domoznanstva, v okvir katerega so sodili zemljepis, zgodovina in družboslovje, računstva, pisanja, risanja, delovnega pouka (ročna dela, delo na vrtu), telesne vzgoje, verouka. Vodstvo gluhoonemnice je med učne predmete uvrstilo tudi učne sprehode, na katerih so učenci opazovali resnično življenje izven zavoda. Učitelji so zlasti sprehode izkoristil za vadbo govora. Število tedenskih učnih ur je bilo v vseh osmih razredih skupaj 32.¹⁴⁰ Predmetnik in učni načrt sta vsebovala dve osnovni smernici, to sta bila pouk glasovnega govora, govornih osvojitve pojmovnega sveta ter praktična usmeritev učencev proti izobrazbi, ki so jo gluhi potrebovali v določenem poklicu.¹⁴¹

Pomemben učni pripomoček so bili učbeniki, sicer maloštevilni. Leta 1921 so učitelji Vita Zupančič, Ivan Erbežnik in Vilko Mazi izdali *Berilo za osnovne šole*, litografirano čitanko za prva dva razreda osnovne šole.¹⁴² Leta 1923 je Vilko Mazi uredil Čitanko za izredne osnovne šole, ki so jo sestavili učitelji gluhoonemnice v Ljubljani, izdala pa Pokrajinska uprava za Slovenijo dne 1. maja 1923. Namenjena je bila gluhim učencem višjih razredov. Imela je dva dela. Prvi je bil namenjen jeziku, drugi pa praktičnemu pouku iz naravoslovnih predmetov. Pomanjkanje druge literature je deloma pokrtil tudi šolski časopis *Sonček*, ki sta ga urejala učitelja Vinko Rupnik in Ivan Erbežnik. Izhajal je od leta 1937 do 1941 in je bil hkrati kronika zavoda.¹⁴³ Leta 1939 je zavodski katehet Alojzij Tome izdal *Katekizem za gluhooneme*.¹⁴⁴

V šolskem letu 1905/06 so bili tiskani prvi učbeniki za učence zagrebske šole za gluhe, in sicer *Oblici početnog govora za obuku gluhoonijemih*, avtorja Ivana Muhe, Čitanka za *gluhoonijeme I. dio* avtorja Josipa Medveda (Drugi ponatis je bil leta 1926¹⁴⁵) in *Početna pouka u vjeri za gluhoonijeme* avtorja Henrika Reckberga, ki jo je prevedel zavodski veroučitelj Janko Barlé.¹⁴⁶ Leta 1907 je bila kot učni

¹⁴⁰ Dobaja, *Gluhi in svet*, 52–53.

¹⁴¹ Ibid., 53.

¹⁴² Bogo Jakopič in Ljubomir Savič, *Pota do besede: pregled vzgoje, izobraževanja in usposabljanja slušno prizadetih na Slovenskem* (Ljubljana: Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1986), 64.

¹⁴³ Ibid., 64–65.

¹⁴⁴ Zdravko Kvržić, »Od ustanovitve gluhoonemnice do Zavoda za gluhe in naglušne: 123 let izobraževanja gluhe in naglušne mladine v Ljubljani«, *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 351.

¹⁴⁵ HŠM, Medved, Čitanka za *gluhoonijeme*.

¹⁴⁶ Vjekoslav Mršić, »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena u kojem sazrijeva ideja utemeljenja cjelovitog sustava skrbi za hendikepirane«, v: Slavica Jelić, ur., *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhoonijemu djecu* (Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje »Slava Raškaj«, 1995), 29.

pripomoček uvedena omenjena Čitanka za *gluhonijeme I. dio* avtorja Josipa Medveda, leta 1908 pa Čitanka za *gluhonijeme, građa za stvarnu obuku u V. razredu*, ki jo je napisal zavodski učitelj Viktor Mayer.¹⁴⁷ Arhivski viri zagrebške šole za gluhe otroke ne nudijo natančnega vpogleda v šolski kurikulum v smislu šolskih predmetov in odmerjenih tedenskih ur. O slednjem lahko sklepamo na podlagi poročil o ocenjevanju dela učiteljev v posameznih razredih, iz katerih je razvidno, da so bili na šoli enaki predmeti kot v ljubljanski gluhonemnici.¹⁴⁸ Ravnatelj zagrebške šole Rajko Hergešić je v poročilu velikemu županu zagrebške oblasti dne 30. novembra 1926 zapisal, da je Zavod za odgoj gluhonijeme djece šola, v kateri se otroci, ki so gluhi od rojstva ali najzgodnejše mladosti, učijo govoriti v materinščini po glasovno-govorni metodi. Prav tako so se učili vse drugo, kar je predpisoval učni načrt za običajne osnovne šole, razen petja. V zavodu so razvijali ročne spretnosti z ročnimi deli. Po končani šoli so se mladostniki izučili obrti izven zavoda.¹⁴⁹ Iz povedanega lahko sklepamo, da je bil učni načrt usmerjen v učenje govora, splošnih predmetov in ročnih del. Verouk je imel pomembno mesto v zagrebški šoli za gluhe, zlasti zato, ker so šolo obiskovali učenci različnih veroizpovedi (katoličani, pravoslavci, grkokatoliki, judovske vere in muslimani). To priča o odprtosti in toleranci zavoda. V posameznih šolskih letih je bil verouk organiziran glede na številčno zastopanost učencev posamezne veroizpovedi. Iz poročila zavoda iz konca 19. stoletja je razvidno, da je učence pravoslavne veroizpovedi učil verouk Ambrozij Pavlović, iguman v Zagrebu, učence rimskokatoliške veroizpovedi pa duhovnik in arhivar nadškofijske pisarne Janko Barlé.¹⁵⁰ Najštevilčnejši so bili učenci rimskokatoliške veroizpovedi. Vzemimo kot primer naključno izbrano šolsko leto 1936/37, ki ga lahko apliciramo tudi na druga šolska leta. V tem šolskem letu je bilo od skupno 128 učencev 105 učencev rimskokatoliške vere.¹⁵¹ Zavod so pogosto obiskovali tudi cerkveni dostojanstveniki. Dne 8. junija 1936 je zavod obiskal sam nadškof Alojzij Stepinac in s svojim obiskom pokazal skrb za gluho mladino.¹⁵²

Zagrebška šola je imela konec 19. stoletja štiri razrede.¹⁵³ Število razredov se je postopoma povečevalo. V šolskem letu 1926/27 je bila šola šestrazredna s petimi paralelkami.¹⁵⁴ V šolskem letu 1930/31 je bila šola že sedemrazredna z

¹⁴⁷ Ibid.

¹⁴⁸ AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnického veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. junija 1938 godine.

¹⁴⁹ Ibid., Velikom Županu Zagrebačke Oblasti, 30. 11. 1926.

¹⁵⁰ HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za školsku godinu 1898/99, 10.

¹⁵¹ HŠM 37 203 Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu 1936/37, 1937/38.

¹⁵² AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Godišnji izveštaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1935/36.

¹⁵³ HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za školsku godinu 1898/99, 11.

¹⁵⁴ AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Velikom Županu Zagrebačke Oblasti, 30. 11. 1926.

enajstimi oddelki.¹⁵⁵ S šolskim zakonom leta 1930 je pojem »narodna šola« obsegal v glavnem štiriletno osnovno šolo in štiri razrede višje narodne šole.¹⁵⁶ To je za običajne narodne šole pomenilo, da je bila šolska obveznost dejansko omejena na prve štiri razrede, v katerih so učenci dobili obvezno osnovno šolo in izobrazbo za praktično življenje v poljedelstvu, obrti, trgovini ter možnost prehoda v šole višje stopnje, to je v višjo narodno šolo, meščansko šolo in gimnazijo.¹⁵⁷ V šoli za gluhe otroke v Zagrebu so prvi štirje razredi predstavljali osnovno šolo, ki so jo učenci vsakodnevno obiskovali. V okviru teh razredov je bilo več oddelkov, na primer v šolskih letih od 1936 do 1938 je imel vsak razred dva oddelka, v šolskem letu 1938/39 pa je imel prvi razred kar tri oddelke, ostali pa po dva. Delitev razredov na več oddelkov ni bila samo posledica velikega števila vpisanih otrok, ampak tudi stališča šole, ki ga je jasno izpostavil učitelj Petar Matijašević v svojem predavanju na temo organizacije dveh oddelkov enega razreda. Izhajal je s stališča, da razredi v šolah za gluhe otroke niso oblikovani glede na potrebe otrok, saj so v razredih otroci enake starosti, ne pa tudi enakih sposobnosti. Pri tem se je skliceval na stališča takratne »moderne« pedagogike, da fizična starost ni enaka intelektualni zrelosti. Da bi se ublažile individualne razlike v kognitivnem razvoju med gluhihimi otroki, je izpostavil pomen organizacije oddelkov za nadarjene in manj nadarjene gluhe otroke. Na podlagi organizacije oddelkov naj bi sestavil tudi učni načrt.¹⁵⁸

Razredi od petega do osmega so predstavljali višjo narodno šolo, pri čemer je bila v šolskih letih od 1936 do 1938 zagrebška šola za gluhe šestrazredna, v šolskem letu 1938/39 pa je bilo v zavodu ponovno sedem razredov.¹⁵⁹ Zagrebška šola v obdobju med obema vojnama nikoli ni imela osem razredov. Prvi štirje razredi so bili namenjeni osnovni izobrazbi gluhih, višja narodna šola pa je pomenila višjo stopnjo v izobraževanju, pri čemer je bilo verjetno število razredov na tej stopnji odvisno od števila vpisanih otrok, prostorskih možnosti in zadostnega števila učiteljskega kadra. Osnovni namen zagrebške šole je bil enak kot v ljubljanski, to je naučiti gluhe govora, jim dati osnovno izobrazbo iz splošnih predmetov in jih z učenjem ročnih del pripraviti za bodoči poklic. Pomembno vlogo pri šolanju in kasnejšem iskanju zaposlitve po koncu šolanja je imela podpora v družini. Vsi gluhi mladostniki te podpore niso imeli.

155 Ibid., Izveštaj o nadzoru Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu sa 11 odjeljenja izvršenom dne 19. i 20. juna 1931.

156 Dragutin Franković et al., *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj* (Zagreb: Pedagoško-književni zbor Zagreb, 1958), 333.

157 Ibid.

158 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik redovnog nastavničkog veća Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, 12. 9. 1934.

159 HŠM 37 203 Zavod za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu 1936/37, 1937/38, 1938/39.

POUK V RAZREDIH

Ministrstvo za prosveto je nadzor nad potekom učnega procesa v šolah za otroke s posebnimi potrebami izvajalo po svojih odposlancih. Na ta način je izvajalo ne samo nadzor nad delom šol za otroke s posebnimi potrebami, ampak je tudi spodbujalo izmenjavo pedagoških izkušenj med šolami in morda na neki način tudi konstruktivno tekmovalnost. V primeru obeh obravnavanih zavodov je to pomenilo, da sta bila v vlogi odposlancev tudi ravnatelj zagrebškega zavoda Rajko Hergešić in namestnik ravnatelja ljubljanske gluhonemnice Mirko Dermelj. V tej vlogi je Hergešić konec maja 1938 prisostvoval pouku v posameznih razredih ljubljanske gluhonemnice in na učiteljski konferenci ljubljanskega zavoda, ki je potekala od 2. do 7. junija 1938, podal natančno poročilo.¹⁶⁰ V dneh od 3. do 6. junija 1938 je bil Mirko Dermelj v nadzoru kot odposlanec prosvetnega ministrstva v Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu in o tem prav tako poročal na učiteljski konferenci.¹⁶¹ Poročili sta pomemben vir za prikaz praktičnega poteka pouka po posameznih razredih, odnosa med učitelji in učenci ter sodelovanja učencev pri pouku. Služita kot primer učnega procesa tudi za ostala šolska leta. Poročilo Mirka Dermelja si bomo pogledali podrobneje, še prej pa bomo namenili nekaj besed Hergešićevemu poročilu.

Šolsko leto 1937/38 je bilo pomembno zaradi odprtja t. i. pripravljalnega razreda v gluhonemnici. To je bil prvi pripravljalni razred v Kraljevini Jugoslaviji. Predšolske otroke je pripravljajal za šolanje. Po mnenju surdopedagogov tedanjega časa je bilo treba v letih pred vstopom v šolo ustvariti pogoje za govorni razvoj gluhega otroka, saj v domačem okolju gluhi otroci tega pogosto niso dobili zaradi neznanja staršev. V šolskem letu 1937/38 je v pripravljalnem razredu poučeval učitelj Drago Zupančič. V razredu je bilo sedemnajst učencev, in sicer sedem deklic in deset dečkov. V pripravljalnem razredu sta potekala preizkus sluha in priprava na vstop v prvi razred. Na tej stopnji je bil znakovni jezik še vedno dovoljen, a predvsem v vlogi pomoči za učenje po oralni metodi. Učitelj Zupančič je z barvnimi kredami na tablo risal pojme, in sicer samostalnike z belo barvo, glagole s sivo barvo in pridevnike z rdečo barvo. Otroci so se naučili šteti do deset. Hergešić je v svojem poročilu pohvalil urejenost šolske dokumentacije, poudaril zahtevnost dela in pohvalil delo učitelja, ki ga je ocenil z odlično oceno.¹⁶² Tudi sicer je Hergešić ocenjeval delo učiteljev in sploh delovanje ljubljanskega zavoda kot zelo uspešno. Pohvalil je urejeno dokumentacijo posameznih učiteljev

160 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik uradne konference nastavnikov sestavljen o priliki pregleda dela v ljubljanski državni gluhonemnici v dneh 2., 3., 4., 5., 6. in 7. junija 1938.

161 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnничkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

162 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik uradne konference nastavnikov sestavljen o priliki pregleda dela v ljubljanski državni gluhonemnici v dneh 2., 3., 4., 5., 6. in 7. junija 1938.

in zavoda kot celote ter urejenost zvezkov učencev. V svojih ocenah učiteljev posameznih razredov je poudarjal zahtevnost dela in njihovo vztrajnost pri delu z otroki. Kot učitelj se je zavedal težavnosti poklica in verjetno tudi iz tega razloga odlično ocenjeval delo zavoda. Njegovo poročilo je bilo osredotočeno predvsem na pedagoški proces, torej na metodiko pouka in didaktiko. Glede odnosa učitelji – učenci je bilo sicer skromno, a vseeno lahko iz njega razberemo, da sta bili prisotni medsebojno zaupanje in konstruktivno sodelovanje, ki je bilo predpogoj za uspešen pouk. Pouk je potekal po glasovno-govorni metodi. To je bila osnova za poučevanje vseh predmetov. To pomeni, da so učitelji pri vsakem predmetu pazili na pravilno artikulacijo učencev, dihanje in jih popravljali pri izgovarjavi.

V šolskem letu 1937/38 so bili v ljubljanskem zavodu 104 gluhi otroci (brez pripravljalnega razreda), ki so bili razporejeni v osem razredov, pri čemer sta bili v petem razredu dve paralelki.¹⁶³ Prvi razred je bil namenjen učenju posameznih glasov, njihovega povezovanja v besede in stavke ter zapisovanju naučenega. V razredu so bili poleg učitelja Metoda Kumlja tudi trije učitelji pripravniki, ki so hospitirali pri pouku. Hergešić je skupaj z učiteljem Kumljom ocenil njihovo delo, in sicer s prav dobro oceno. Od drugega razreda dalje so se artikulaciji pridružili tudi drugi predmeti, na primer nazorni pouk in računanje. Namen pouka pa ni bil samo pridobivanje znanja iz posameznih predmetov, ampak predvsem priprava na kasnejše samostojno življenje. Tako je v času Hergešićeve inšpekcije učiteljica drugega razreda Ljudmila Penko v okviru nazornega pouka obravnavala uro, učenci so naučeno pravilno artikulirali in zapisovali v zvezke s svinčnikom in barvicami. Hergešić je posvetil pozornost tudi pregledu zvezkov in ocenil, da je pisava lepa in razločna. V kontekstu priprave na kasnejše samostojno življenje so učenci v tretjem razredu spoznavali denar, v četrtem razredu pa tudi orientacijo v prostoru izven zavoda. Učitelj četrtega razreda Ivan Kunst je tako z učenci vodil praktični pogovor o stvareh, ki so bile za učence pomembne v smislu prostorske orientacije, pri čemer je bil središče te orientacije zavod (v katerem delu Ljubljane se nahaja njihova šola, kako se peš pride na kolodvor, kako se s tramvajem pride na kolodvor ipd.). V petem razredu je v času obiska Hergešića učitelj 5. a razreda Vilko Mazi učencem predstavil različne vrste rastlin in jih prinesel v razred, zato da so učenci dobili vizualno predstavo o njih in se hkrati naučili, katere izmed njih so bile užitne, na primer regrat. V kontekstu priprave na samostojno življenje in prostorske orientacije so učenci v šestem razredu s pomočjo učitelja Ivana Erbežnika spoznavali center Ljubljane, opazovali mestni utrip, obiskali mestno tržnico in se o vsem pogovarjali. Učitelj je tako združil več predmetov skupaj, saj so učenci spoznavali mesto (nazorni pouk), vadili govor in matematiko. Učitelj Erbežnik je namreč pogovor usmeril v debato o

163 Ibid.

različnih mesnih izdelkih, ki so se prodajali na tržnici, in cenah mesa.¹⁶⁴ Učitelji so pogosto povezovali dva ali več šolskih predmetov. Razrednik sedmega razreda Vinko Rupnik je povezal računstvo in slovnico. Da je popestril pouk, je vključil tudi Hergešića, in sicer v tem smislu, da je učencem zastavil sledečo uporabno nalogo: »Gospod odposlanec ima 2340 din. Danes razdeli med nas vse. Vsi bomo dobili enako. Koliko dobi vsak?«¹⁶⁵ Osmi razred je pomenil konec osnovnošolskega izobraževanja gluhih otrok. Razrednik Zdravko Omerza je poučeval branje, jezikovne oblike, govor, zemljepis in zgodovino, prirodopis in vodil učence na učne sprehode. Ob prisotnosti odposlanca prosvetnega ministrstva je učitelj obravnaval zgodovino šolstva gluhih in z učenci vodil pogovor o tem ter bil pozoren na jasno artikulacijo ter izgovarjavo. Njegova pozornost je bila toliko večja, ker so učenci zaključevali šolanje. Hergešić je bil zadovoljen z videnim in je zelo uspešno ocenil učiteljevo delo.¹⁶⁶

Upoštevajoč poročilo odposlanca prosvetnega ministrstva je bil pouk v gluhonemnici na nivoju tedaj modernih pedagoških pristopov, ki so zagovarjali aktivnost učencev pri pouku, nefrontalni pouk, vizualizacijo učne snovi z učili in spoznavanjem življenja izven zavoda, čemur so služili učni sprehodi. Učitelji so s svojim znanjem oblikovali pedagoški proces, ki je bil primerljiv z drugimi evropskimi zavodi, čeprav so imeli na voljo skromna sredstva. Uporaba učil in učnih pripomočkov je bila zaradi nenehne finančne stiske skromna. Ravnatelj Grm je glede učnih pripomočkov učitelje večkrat opozarjal, naj uporabljajo predvsem staro zavodno zalogo, in pozval premožnejše starše, naj prispevajo sredstva za nabavo novih učil in učnih pripomočkov. Prav tako je nenehno pozival učitelje, naj opozarjajo učence na pazljivo ravnanje s šolskim inventarjem.¹⁶⁷ Vsi sprejeti učenci niso bili uspešni v opisanem učnem procesu. Tisti, ki niso napredovali, so ponavljali razred ali pa so bili odpuščeni iz šole zaradi nesposobnosti učenja po glasovno-govorni metodi ali tudi zaradi pridruženih učnih težav, ki so se pokazale tekom šolanja. V obravnavanem obdobju v Sloveniji ni bilo zavoda za gluhe otroke, ki so imeli tudi ovire v duševnem zdravju. Takšni otroci so bili po posvetu učiteljskega zbora izključeni iz zavoda in poslani domov ali jim je zavod poskušal, če so bili že dovolj stari, priskrbeti zaposlitev izven zavoda, kar je bilo težko glede na težave zaposlovanja oseb z ovirami. Na splošno je večina sprejetih učencev uspešno zaključila šolanje. Če vzamemo kot primer šolsko leto 1937/38, ki ga lahko apliciramo tudi na druga šolska leta, vidimo, da je šolo obiskovalo

164 Ibid.

165 Ibid.

166 Ibid.

167 Dunja Dobaja, »Gluhonemnica v Ljubljani 1919–1940«, v: Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur., *Zgodovina otroštva/History of Childhood* (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012), 388–89.

121 gluhih otrok od pripravljalnega do osmega razreda. Od sedemnajstih otrok v pripravljalnem razredu je petnajst otrok napredovalo v prvi razred, dva pa sta razred ponavljala. Splošni učni uspeh v pripravljalnem razredu je bil prav dober. Tudi uspeh na nivoju šole je bil prav dober. Pet učencev je ponavljalo razred, dva sta bila predčasno izključena zaradi nesposobnosti, dvanajst učencev pa je končalo osmi razred in zapustilo šolo. V višji razred sta napredovala 102 otroka.¹⁶⁸

Mirko Dermelj je v vlogi odposlanca prosvetnega ministrstva pohvalil delo ravnatelja Hergešića in učiteljev, zlasti glede na pogoje dela. Stavba, v kateri se je nahajal Zavod za odgoj gluhoonijeme djece, v zdravstvenem in pedagoškem smislu ni bila ustrezna. Uprava zavoda je sicer vlagala veliko truda v vzdrževanje čistoče in reda v zavodu, a so bili prostori stari, vlažni in slabo razsvetljeni, kar je škodovalo zdravju otrok, hkrati pa je pomanjkanje svetlobe oviralo učni proces, saj je bil osrednji predmet v šoli odgledovanje, torej »branje z ust«, in je bila primerna dnevna svetloba pomembna za uspešno spremljanje gibanja učiteljevih ustnic in ustvarjanja glasov. Dermelj je izpostavil, da je treba ministrstvo za prosveto in bansko upravo nujno opozoriti na potrebo po novem zavodu za gluhe otroke v Zagrebu, ki bi ustrežal vsem prostorskim zahtevam. Zavod je vsako leto prejel okoli 80 prošenj staršev za sprejem njihovih otrok. Zaradi prostorske stiske je lahko uprava zavoda letno sprejela le okoli 24 otrok. V času Dermeljeve inšpekcije je bilo v zavodu 130 učencev, od tega 48 deklic in 82 dečkov.¹⁶⁹ V arhivskem gradivu ni podatkov o končnem skupnem učnem uspehu za šolsko leto 1937/38. Ohranjen je le učni uspeh za prvo polletje tega šolskega leta. Povprečni polletni učni uspeh na nivoju šole je bil prav dober. Manjšina učencev ni bila uspešna. Trije učenci so bili neocenjeni zaradi daljše odsotnosti zaradi bolezni, trije učenci niso bili uspešni pri pouku zaradi »popolne duševne zaostalosti« ali »nemarnosti«,¹⁷⁰ pod kar verjetno lahko razumemo pomanjkanje učenja ali zanamranje otroka s strani staršev in posledično slabega učnega uspeha. Učiteljski zbor je sprejel sklep o pomoči slabo napredujočim učencem, in sicer z dodatno učno pomočjo izven rednega pouka.¹⁷¹ Dodatna učna pomoč je bila očitno uspešna, saj je konec šolskega leta pokazal bolj optimistične rezultate. Letnik sta ponavljala le dva učenca, ostali so napredovali v višje razrede.¹⁷²

Zagrebski zavod ni imel pripravljalnega razreda. Prvi razred, prvi oddelek je v času Dermeljeve inšpekcije poučeval učitelj Petar Matijašević. V razredu je bilo

168 SI AS 2032, t. e. 2, Zapisnik klasifikacijske konference, ki se je vršila dne 1. junija 1938.

169 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavníčkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

170 Ibid., Zapisnik redovite sjednice nastavníčkog vijeća Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, održane 29. januara 1938.

171 Ibid.

172 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik redovite sjednice nastavníčkog vijeća Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, održane 31. maja 1938.

dvanajst učencev, in sicer pet deklic in sedem dečkov. Učitelj je v šolskem letu 1937/38 predelal celotno učno snov za prvi razred, torej vse glasove in konzonantne skupine ter odgovore na vprašanja »Kaj je to?«, »Kako ti je ime?« ipd., v okviru računstva pa štetje do deset. Dermelj je pohvalil učiteljev odnos do učencev. Učil in vzgajal jih je ne samo kot njihov učitelj, ampak tudi kot dober prijatelj. Dermelj je bil zadovoljen z urejeno šolsko dokumentacijo in zvezki učencev.¹⁷³ V drugem oddelku prvega razreda je bilo trinajst učencev, dve deklici in enajst dečkov. Poučeval jih je učitelj Andrija Kraveč, ki je učence naučil razločne artikulacije, izgovarjanja določenih pojmov in njihovega zapisovanja v zvezke. Naučene pojme so učenci tudi narisali in slike obesili na stene. Pisne izdelke so prav tako nalepili na stene, tako da so s pomočjo učitelja ustvarili neke vrste čitanko. Dermelj je v razredu opazil pozitivno dinamiko, spodbujanje zanimanja učencev, njihovo aktivnost in zdravo tekmovalnost. Prvi oddelek drugega razreda je poučeval učitelj Milovan Kuzmanović. V razredu je bilo trinajst učencev, in sicer pet deklic in osem dečkov. Učitelj je s pozitivnim pristopom in »veliko dobre volje« dosegel uspehe. V času prisotnosti Dermelja se je z učenci pogovarjal o šolskem izletu in jih spodbudil, da so drug drugemu postavljali vprašanja o tej temi. Istočasno so posamezne besede zapisovali v zvezke. Dermelj je pohvalil urejenost učiteljeve dokumentacije, zlasti osebne liste posameznih učencev (njihov napredek, učne težave ipd.) in pisne izdelke učencev. Drugi oddelek drugega razreda je poučevala učiteljica Vera Ricofi. Poučevala je štirinajst učencev, pet deklic in devet dečkov. Dermelj jo je opisal kot spretno, natančno in izobraženo. Pri poučevanju je bila mirna in dosledna. V času inšpekcije je izpostavila temo o oblačilih in iz te teme oblikovala vprašanja za učence ter jih spodbujala, da so si vprašanja na to temo postavljali tudi sami in na ta način vadili govor.

Učitelj prvega oddelka tretjega razreda Slavko Vereš je s trinajstimi učenci (petimi deklicami, osmimi dečki) vabil govor v tem smislu, da jih je pripravljajal na pisanje dnevnika. V tem smislu je dal določenemu učencu v razredu zapoved: »*Odpri omaro,*« in ko je učenec to storil, ga je spodbudil, naj v kronološkem zaporedju s kratkimi stavki opiše vsak svoj korak. (»*Vstal sem, odšel sem do omare, vstavil sem ključ v ključavnico, odklenil omaro.*«) Nato je učitelj spodbudil še ostale učence, da so drug drugemu postavljali podobna vprašanja. Ves čas je bil učitelj pozoren na pravilno, jasno artikulacijo in dihanje. Dermelj ga je opisal kot blagega do učencev in polnega dobre volje. Učiteljica drugega oddelka tretjega razreda Terezija Jordanić je trinajst učencev (šest deklic, sedem dečkov) spodbujala k postavljanju vprašanj oziroma nalog drug drugemu pri računstvu. Artikulacija je bila jasna in govor učencev dobro razumljiv, kar je bila za Dermelja potrditev učiteljičine natančnosti in izkušenj, saj je pouk vodila glede na individualne

173 Ibid.

sposobnosti učenca. V prvem oddelku četrtega razreda je učiteljica Zlata Šafarić uporabila pri pouku kot učilo časopis. Na podlagi prispevkov, novic v časopisu, je učiteljica obravnavala hkrati več predmetov, na primer govorne oblike, zemljepis, računstvo. Cilj je bil, da so učenci spoznavali dogajanje v družbi s pomočjo časopisja. Ta moment lahko razumemo v kontekstu priprave na življenje po šolanju. Domiselno uporabo učil je Dermelj opazil tudi pri računstvu, ko je učiteljica učencem razlagala pojme, kot so enica, desetica, stotica itd., pri čemer iz vira ni jasno, za kakšen pedagoški pristop je šlo.¹⁷⁴ Vsekakor preseneča pedagoška izvirnost učiteljev pri motiviranju učencev za učenje govora in pridobivanja znanja iz posameznih predmetov. Izvirnost in potrpežljivost sta bili pomembni dejavniki tudi v drugem oddelku četrtega razreda, ki ga je poučevala učiteljica Hermina Medved. V razredu je bilo osem učencev, dve deklici in šest dečkov. Osrednja tema pouka je bil pogovor o šolskem izletu v živalski vrt v Maksimiru. Dermelj je v teku poslušanja govora učencev in sprejemanja učne snovi opazil tri učence, ki so imeli učne in druge pridružene težave in bi morali obiskovati učni program, ki bi jim bil dejansko prilagojen.¹⁷⁵ Učiteljica je s svojo strokovnostjo in potrpežljivostjo dosegla pri omenjenih učencih vsaj neki minimalen uspeh. V obravnavanem obdobju, kot rečeno, ni bilo šol za tako skupino gluhih otrok, zato je zagrebški zavod pogosto sprejel tudi njih. V tem smislu je imel zavod pomembno socialno funkcijo, poleg izobraževalne in vzgojne. Tovrstno zavedanje je bilo sicer prisotno tudi v ljubljanski šoli za gluhe otroke, a je bilo v tej šoli manj otrok z učnimi težavami. Verjetno je ljubljanska šola izvajala strožjo selekcijo že na sprejemnem izpitu, vsekakor pa je bil njen sistem izločanja iz učnega procesa strožji kot v zagrebški šoli.

Prvi oddelek petega razreda, ki ga je poučeval Trifun Konstantinović, je štel sedem učencev, tri deklice in štiri dečke. Učitelj je pričel pouk z branjem zgodbe o ptici, ki je bila izhodišče za pogovor o pticah, vrstah, hranjenju. Iz naravoslovnega pouka je učitelj prešel na zemljepis, kjer so učenci pokazali dobro orientacijo na zemljevidu. Dermelj je pohvalil učiteljev metodološki pristop, ki mu je omogočil dobre rezultate glede predelane učne snovi in učenja govora. V drugem oddelku petega razreda, ki ga je poučevala Marija Lisac in v katerem je bilo prav tako sedem učencev (dve deklici, pet dečkov) je Dermelj opozoril na moderen pedagoški pristop, to je igra vlog. Učenci so najprej prebrali zgodbo z naslovom *Ukradeni konj*, ki je imela moralno sporočilo, ter si nato sami razdelili vloge za uprizoritev zgodbe. Omenjeni pedagoški pristop je pri učencih vzbudil živahnost, veselje in interes.¹⁷⁶

174 Ibid.

175 Ibid.

176 Ibid.

V šolskem letu 1937/38 je bilo v zagrebški šoli za gluhe otroke šest razredov. Šesti razred je imel prav tako dva oddelka. V prvem oddelku je bilo deset dečkov, v drugem devet deklic. Prvi oddelek je poučeval Ljudevit Šafarić, ki je bil spričo dolgoletnih pedagoških izkušenj zelo uspešen v pedagoškem in didaktičnem smislu. Učitelj je v razredu poučeval vse predmete in je s svojimi didaktično-pedagoškimi pristopi predelal veliko več snovi, kot jo je določal učni načrt. Učitelj je pouk pričel z zemljepisom, pri katerem je obravnaval nebesna telesa in gibanje zemlje, ter od tu prešel na matematiko v smislu računanja obsega in ploščine kroga, nato pa se je ponovno vrnil na zemljepis in od tu na zgodovino in prirodopis. Učenci so učitelju odgovarjali in mu sledili pri pouku. Drugi oddelek šestega razreda je poučevala učiteljica Marija Rupčić, ki je šolsko uro posvetila zgodovini in zemljepisu. Dermelj je pohvalil njen umirjen in jasen govor, ki je učence spodbudil k jasni artikulaciji in sodelovanju. Pregledal je tudi dnevnike učencev, ki so bili polni zanimivih dogodkov iz njihovega življenja.¹⁷⁷ Žal dnevniki niso ohranjeni, vsekakor pa so bili pomemben pokazatelj ne samo znanja učencev iz slovnice, ampak odraz socialnega statusa, družinskih razmer in občutkov posameznika.

Sestavni del učnega načrta sta bila tudi risanje in ročno delo, kjer so gluhi učenci razvijali ročne spretnosti za kasnejše poklice. V vseh oddelkih je omenjena predmeta poučeval Hinko Gudac. Bil je prvi gluhi učitelj po Adalbertu Lampetu. Študiral je na Akademiji likovnih umetnosti v Zagrebu in se leta 1936 zaposlil v zavodu sprva kot začasni učitelj, v letu 1937 pa že kot stalni učitelj.¹⁷⁸ Dermelj je v vlogi nadzornika pregledal izdelke učencev pri njegovem predmetu. V prvem razredu so učenci risali po občutkih in pri tem uporabljali različne barve. Šele od drugega razreda dalje so slike začele dobivati jasne oblike. Risali so hiše, sadje, zelenjavo, torej motive iz svoje okolice. V tretjem razredu so učenci prvič uporabljali vodene barve in risali geometrijske oblike. V četrtem razredu so risali enostavne ornamente, sestavljene iz geometrijskih likov. V petem in šestem razredu je učni načrt predvidel prosto risanje. Pri ročnem delu je bila delitev na ženska in moška ročna dela. Deklice so izdelovale narodne ornamente, dečki pa so ustvarjali iz plastelina, papirja in zemlje. Dermelj je pohvalil izdelke učencev in trud učitelja, za katerega je zapisal, da bo v prihodnosti, ko si bo pridobil praktične izkušnje, odličen učitelj ročnih del.¹⁷⁹ Učni načrt je predvideval tudi ženska ročna dela, ki sta jih poučevali učiteljica Vera Galluff in pomožna učiteljica Milica Mladenović. Deklice so se učile pravilnega šivanja perila, oblek, krpanja nogavic, pletenja, vezenja. Dermelj je pohvalil končne izdelke, ki so jih deklice lahko uporabljale tudi doma.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Mršić, »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena«, 35.

¹⁷⁹ AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Zapisnik nastavnikičkog veća sastavljen prilikom izvršenog pregleda rada u Zavodu za odgoj gluhojijeme djece u Zagrebu u danima 3., 4. i 6. juna 1938 godine.

¹⁸⁰ Ibid.

Dermelj ni ocenjeval samo dela učiteljev in učencev, ampak tudi hospitantov. V tej vlogi je bilo v šolskem letu 1937/38 pet učiteljic in en učitelj.¹⁸¹ Njihovo delo je ocenil z oceno prav dobro. Bil je pozoren predvsem na njihovo komunikacijo z učenci v kontekstu glasovno-govorne metode, v prvi vrsti na jasno in razločno artikulacijo.

Oba odposlanca prosvetnega ministrstva Hergešić in Dermelj sta ocenila delo učiteljev in učencev kot uspešno. V govoru so dosegli stopnjo, ki jim je omogočila kasnejšo integracijo v družbo, prav tako so si pridobili potrebno znanje iz drugih predmetov. Ob zaključku šolanja so bili dovolj podprti za samostojno življenje. To seveda, kot rečeno, ni bilo dovolj, saj so bile za samostojno življenje pomembne opora družine in sploh življenjske okoliščine posameznega gluhega mladostnika.

SOCIALNI POLOŽAJ UČENCEV IN OBČUTENJE ZAVODA

Učenci ljubljanske gluhonemnice so večinoma prihajali iz socialno slabo stoječih družin, kjer so bile higienske in bivalne razmere ugodne za razvoj različnih bolezni, tudi takih, ki so povzročale gluhoto. Zdravniki so ugotavljali, da je bila pri večini otrok gluhotu pridobljena naknadno zaradi bolezni ušes ali drugih otroških bolezni (meningitisa, ošpic, škrlatinke ipd.), ki niso bile ustrezno zdravljene. Starši so se pogosto zatekali k domačim zdravilom ali lokalnim zdravilcem, saj niso imeli sredstev za plačilo zdravnika, pogosto niso imeli niti možnosti prevoza do zdravniške pomoči, saj so živeli v oddaljenih vaseh in zaselkih.¹⁸² Med starši so prevladovali kmetje in delavci.

Tabela 1: Socialna struktura staršev¹⁸³

Poklic	Število
Obrtniki	62
Državni uslužbenci	52
Delavci	118
Kmečko prebivalstvo	290
Razni poklici	42
Skupaj	564

¹⁸¹ Ibid.

¹⁸² Dobaja, *Gluhi in svet*, 104.

¹⁸³ Karel Puhar, »Socialni položaj bivših in sedanjih gojencev« v: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur., *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940* (Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940), 62.

Med obrtniki so prevladovali čevljarji, med državnimi uslužbenci železničarji in policijski uslužbenci, med delavci predvsem poljski delavci, med kmečkim prebivalstvom pa revni kmetje in kočarji.¹⁸⁴

Tistim revnim gluhih otrokom, ki so dobili možnost izobraževanja v gluhonemnici, je revščino poleg samega zavoda blažilo tudi *Podporno društvo za gluhonemo mladino* v Ljubljani, in sicer z nabavo oblačil, obutve, šolskih potrebščin, s kritjem stroškov ekskurzij in izletov, kritjem stroškov za popravilo zob, očal ipd. Le manjšina učencev je pripadala socialno stabilnim družinam, ki so lahko same krile vse stroške. Socialne razlike so prišle do izraza zlasti med gospodarsko krizo. V času gospodarske krize se je namreč pokazalo, da je ta vzgojno-izobraževalna ustanova finančno izčrpana, saj je v želji, da bi nudila šolanje čim večjemu številu gluhih otrok, sprejemala več otrok, kot so omogočale njene dejanske kapacitete. Gospodarska kriza je v veliki meri povzročila preusmeritev učiteljske dejavnosti ljubljanske gluhonemnice tudi v reševanje socialnih problemov gojencev. Življenjski standard revnih družin z gluhih otroki je pogosto padel na točko, ko so otroci prihajali v zavod podhranjeni, bosí in raztrgani.¹⁸⁵

Glede na nestabilno socialno poreklo učencev, ko zanje pogosto ni bilo primerno poskrbljeno, so otroci vstopali v gluhonemnico pogosto plašni in negotovi. Otroci iz oddaljenih slovenskih krajev, kar je bila večina, so bili v internatu, zato so bili stiki s starši redki. Vodstvo zavoda in učitelji so se zavedali pomembnosti dobrega počutja otrok v zavodu, saj je bil to temeljni predpogoj za uspešno učenje, zato so poudarjali pomen občutka domačnosti in družinskosti, kar je razvidno iz ravnateljevih navodil, ko je namesto besede zavod uporabil besedo »dom« ali »zavodna družina«. ¹⁸⁶ Na čelu »zavodne družine« je bil ravnatelj. Praznovanje njegovega godu je bil poseben dogodek. Otroci in učitelji so se zbrali in mu čestitali, najprej učenci posameznih razredov, nato učitelji. Na ta dan so otroci dobili pri kosilu majhen priboljšek. ¹⁸⁷ Pomembno je bilo ustvarjanje občutka pripadnosti skupnosti, na čelu katere je bil ravnatelj, ki je poosebljal vlogo »očeta« kot patriarhalne figure. Naloga učencev v »zavodski družini« je bila spoštovanje avtoritete ravnatelja in učiteljev ter priložnosti za učenje v gluhonemnici. Svojo vlogo v zavodu je ravnatelj predstavil učencem tudi v prvi številki šolskega lista *Sonček* (1937–1941):

Učiteljstvo, uslužbenci in gojenci so zavodna družina. Doma je oče gospodar družine, v zavodu vodi družino gospod ravnatelj. Doma kuha in vodi gospodinjstvo mati, v zavodu opravljajo to delo uslužbenci. Otroci hodijo doma v šolo, se učijo in pomagajo staršem. V zavodu se gojenci tudi učijo in pomagajo pri delu. Doma ste otroci

¹⁸⁴ Ibid.

¹⁸⁵ Dobaja, *Gluhi in svet*, 105, 106.

¹⁸⁶ Ibid., 62.

¹⁸⁷ SI AS 2052, t. e. 1, p. e. 1, Opis življenja v gluhonemnici.

pridni. Bodite pridni tudi v zavodu. Doma ne delate škode. Tudi v zavodu ne smete delati škode. Zavod vam daje hrano, obleko, gorke sobe in vas uči govoriti. V zavodu se učite osem let in se pripravite za življenje. Bodite zato hvaležni in pridni. Ubogajte učitelje, učiteljice, prefekte, gospoda kateheta in uslužbenke. Zavodna družina mora biti res dobra družina. Nihče ne sme biti slab človek.¹⁸⁸

Svoje občutenje zavoda so učenci zapisovali v dnevnik, o njih so pisali v pismih staršem in v že omenjenem šolskem listu *Sonček*. *Sonček*, razen prve številke, ni ohranjen, zato lahko o občutkih otrok sklepamo na podlagi sekundarnih virov. Učenka osmega razreda gluhoonemnice je v svojem dnevniku dne 3. marca 1940 opisala nedeljski dan v zavodu in želje po ponovnem snidenju z družino:

Pomlad prihaja. Zima beži. Snežni mož se tali in joče. Mi se mu pa smejemo. Kako težko pričakujem Velike noči. Gotovo me starši že komaj pričakujejo, pa tudi jaz njih. Za veliko noč si želim iti domov, ker sem bila že dolgo časa tukaj. Doma nisem bila od 19. septembra. Rada bi se pogovarjala s svojo sestro. Kretanja sem se že naveličala, pa naj roke počivajo. Želim, da bi doma samo govorila in nič kretala. Moja sestra bi rada vedela, kako gluhoonemi kretajo, jaz ji nočem povedati. Ne dovolim, da bi sestra z menoj kretala. Danes smo šli na sprehod na Galjevico. Hodili smo dolgo časa. Meni se zdi, kot da je že pomlad. Zime smo se naveličali.¹⁸⁹

Opis je poveden tudi v kontekstu učenja govora po oralni metodi in odnosa do znakovnega jezika. Upoštevajoč omenjeni zapis je bila učenka ponosna na pridobljeno znanje, temelječo na oralni metodi. Želela je pokazati, da je del slišče skupnosti. Sestri ni želela pokazati komunikacije z rokami, saj bi s tem izstopala v domačem okolju. Tega ni želela. Dnevniški zapis učenke osmega razreda lahko apliciramo na večino zavodske mladine. Izraža hrepenenje po domu, ki so ga učenci iz oddaljenih krajev med šolanjem obiskali le med počitnicami. Ponosni so bili na doseženo znanje in so ga želeli deliti z domačimi.

Otroci in starši so imeli med šolskim letom predvsem pismene stike. Otroci so staršem pisali večkrat na mesec in v pismih opisovali svoje življenje v zavodu. Pisma ob različnih praznikih so bila polna dobrih želja. Tako je na primer banska uprava z dopisom z dne 27. aprila 1938 določila, naj ob materinskem dnevu potekajo po razredih predavanja o vlogi matere, učenci pa naj svojim materam napišejo zahvalna pisma. Gluhi učenci so pisma pričeli pisati takoj, ko so se naučili nekaj besed, zato so bile dopisnice otrok na nižji stopnji polne kratkih stavkov, s katerimi so mnogo povedali in razveselili starše. Starši so otrokom odgovarjali in v pisma prilagali znamke ter dopisnice. V nadaljevanju navajamo primer pisma učenca osmega razreda: »Ljubi starši! Hvala lepa za dopisnico, ki sem jo prejel in prebral. Razumel sem vse in bil zato zelo vesel. Doslej še nisem bil bolan.«¹⁹⁰

188 SŠM, »Naša zavodna družina«, *Sonček* 1, št. 1 (1937): 7.

189 SI AS 2052, t. e. 2, p. e. 3, Kaj pišejo in čitajo otroci na ljubljanski gluhoonemnici, 12. 3. 1940.

190 Dobaja, *Gluhi in svet*, 64.

V šolski list *Sonček* so pisali učenci in učitelji. Objavljeni so bili najboljši zapisi učencev o življenju v zavodu in praznovanju različnih praznikov. Tako je bil v prvi številki zapis učenca o bližajočem se prihodu Miklavža, ki je obdaroval samo pridne otroke, in hkrati zapis drugega učenca o neprimernih dejanjih nekaterih učencev: »Rožman iz sedmega razreda je na dopisnici ponaredil podpis gospoda Rupnika. Ponarejanje podpisov država kaznuje. Vsak podpiše lahko samo sebe, drugih ne sme!«¹⁹¹ V obeh zapisih je prisotna moralna nota, katera dejanja so dobra in nagrajena in katera niso dobra ter so kaznovana. Zavod je bil tudi vzgojna ustanova, ki je gluhe otroke usmerjala na pot poštenja in spoštovanja pravil družbe.

Na zadnji strani lista *Sonček* so bile različne uganke, rebusi, križanke in pismi. Za pravilne rešitve so učenci prejeli majhna darila predvsem v obliki šolskih potrebščin.¹⁹² Šolski list je spodbujal učence k samostojnemu razmišljanju, reševanju ugank, jih motiviral z manjšimi nagradami, predvsem pa jim je nudil zabavo in popestril vsakdanjik v internatu.¹⁹³

V zagrebški šoli za gluhe je bila večina otrok iz revnih družin. Ni podatkov o poklicni strukturi staršev, temveč le opisi njihovega socialnega statusa. Večina staršev je bila tako revna, da na začetku šolskega leta ni imela sredstev za prevoz otrok v internat. Zavod je staršem pomagal tako, da sta na primer v šolskem letu 1930/31 dva učitelja odpotovala – eden v Split, drugi v Sarajevo – in na poti do Zagreba pobirala šoloobvezne gluhe otroke.¹⁹⁴ Otroci so prihajali v šolo pogosto v strganih oblačilih in bosi. Znani so primeri, ko so učitelji zavoda revnim staršem financirali pot iz Zagreba v domači kraj, saj so si starši lahko plačali vozovnico za vlak le v eno smer.¹⁹⁵ Socialna stiska družin gluhih otrok je učitelje zavoda spodbudila, da so leta 1924 za gluhe otroke v Zagrebu ustanovili *Društvo za pripomoč gluhonijeme djece u Zagrebu*, ki je nudilo materialno in moralno pomoč ne le gluhim otrokom, ampak tudi odraslim gluhim.¹⁹⁶

Glede na socialni položaj staršev je večina otrok v internatu bivala brezplačno. To pomeni, da je bilo na primer v šolskem letu 1928/29 od 117 otrok v zavodu 73 otrok brezplačno, samo 44 otrokom so bivanje v internatu plačali starši. Poleg teh otrok je šolo obiskovalo še enajst učencev iz Zagreba, ki so dnevno

191 SŠM, *Sonček* 1, št. 1 (1937): 5.

192 SI AS 2052, t. e. 2, a. e. 3, Kaj pišejo in čitajo otroci na ljubljanski gluhonemnici, 12. 3. 1940.

193 Podrobneje o vsakdanjiku v gluhonemnici v Dobaja, *Gluhi in svet*, 61, 62.

194 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Izvještaj o radu Zavoda za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu, Ilica 83, 28. 6. 1931.

195 Medved, *Podizimo škole za gluhonijemu djecu!*, 52.

196 Mirjana Juriša, »I Hrvatski savez gluhih i nagluhih izrastao je iz Zemaljskog zavoda za gluhonijeme«, v: Slavica Jelić, ur., *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhonijemu djecu* (Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje »Slava Raškaj«, 1995), 78.

prihajali v šolo.¹⁹⁷ V internatu zavoda so bili ne samo otroci iz Hrvaške, ampak tudi iz drugih delov skupne jugoslovanske države. V šolskem letu 1928/29 je bil en učenec tudi iz ljubljanske oblasti in dva iz Medžimurja, ki je sodilo v mariborsko oblast.¹⁹⁸ Revni otroci iz Hrvaške in drugih oblasti so bivali v internatu na stroške zagrebske oblasti. Ravnatelj Hergešić je opozoril na nepravilno delitev stroškov in pozval druge oblasti, naj krijejo stroške za vzdrževanje svojih otrok in s tem omogočijo šolanje čim večjemu številu gluhih otrok iz Hrvaške.¹⁹⁹ V obdobju banske uprave so bivanje otrok iz drugih banovin v internatu finančno krile matične banovinske uprave iz svojega proračuna oziroma sami starši, če so to zmogli.²⁰⁰

Vsi otroci revnih staršev niso bivali v internatu, čeprav so živeli izven Zagreba, temveč so se na željo staršev dnevno vozili v šolo. Ne moremo podati številčnih podatkov, koliko je bilo takih otrok, lahko pa spregovorimo o zgodbah nekaterih. Izstopa zgodba deklice, ki se je dnevno vozila z vlakom iz Vrbovca. Ves čas je bila predmet pogovorov na učiteljskih konferencah zaradi preobremenjenosti z delom doma, vožnje v šolo, neskrbnih staršev in posledično slabega učnega uspeha. V šolskem letu 1934/35 je učiteljski zbor odločil, da povabi starše deklice in jih resno opozori, naj se bolj posvečajo svojemu otroku.²⁰¹ Očitno intervencija šole ni bila uspešna. Dne 25. oktobra 1935 je bila deklica na vlaku ubita in vržena z njega.²⁰² Primer priča o žalostnih socialnih in družinskih razmerah posameznih otrok in o duhu časa, ki ni imel učinkovito razvitih mehanizmov za odvzem otroka v primeru zanemarjanja. Šola je opozarjala starše v primeru neodgovornosti, očitno pa ni mogla poseči po restriktivnejših ukrepih v dobro otroka.

Niso ohranjeni niti primarni niti sekundarni viri, ki bi omogočili vpogled v občutke gluhih otrok v zagrebskem zavodu. Josip Medved je sicer zapisal, da učitelji iz šolskih dnevnikov spoznavajo zgodbe posameznih otrok. Navedel je le primer zapisa dečka iz Feričancev, ki je opisal dogodek, ko je v kokošnjak prišla lisica, in reakcijo očeta ob tem.²⁰³ Zapis je podal predvsem s stališča stopnje slovnicega znanja učenca drugega razreda. Sklepamo lahko, da so učenci zagrebskega zavoda podobno doživljali zavod in učni proces v njem kot učenci ljubljanske gluhoonemnice. Tisti, ki so med šolskim letom živeli v internatu, so imeli

197 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izvještaj o radu zavoda zagrebačke oblasti za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1928/29.

198 Ibid.

199 Ibid.

200 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Godišnji izvještaj o radu Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu u škol. god. 1935/36.

201 Ibid., Zapisnik redovite sjednice nastavničkog vijeća Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu, 30. 11. 1934.

202 Ibid., Godišnji izvještaj o radu Zavoda za odgoj gluhoonijeme djece u Zagrebu u škol. God. 1935/36, 28. 6. 1936.

203 Medved, *Podizimo škole za gluhoonijemu djecu!*, 18, 19.

vsakodnevni ritem, ki je bil razdeljen na učenje in prosti čas. V času, ko so imeli prostočasne dejavnosti, so nadzor nad njimi izvajali učitelji, in sicer po tri ure, ob nedeljah in praznikih pa po štiri ure.²⁰⁴ Skupaj z učenci so bivali v internatu tudi gluhi mladostniki, ki so že zaključili šolanje (nekdanji učenci zavoda) in so obiskovali obrtno šolo za gluhe učence v Zagrebu ali pa so se učili obrti pri mojstrih v Zagrebu.²⁰⁵

Zavod je deloval v skromnih razmerah, varčevalo se je na vseh nivojih, a so odgovorni oblastni deležniki vseeno poskrbeli za nemoteno delovanje zavoda. V okviru učnega procesa so učitelji z učenci obiskovali muzeje, knjižnice, gledališče, živalski vrt, obrtne delavnice, jih peljali na ekskurzije, kot je bila to na primer ekskurzija v Split, na Hvar in Sušak za učence petega in šestega razreda v šolskem letu 1928/29. Ekskurzijo je financiral oblastni odbor zagrebske oblasti, oddelek za socialno pomoč v Zagrebu.²⁰⁶ Tudi v obdobju gospodarske krize je bilo zavodu omogočeno tekoče delovanje, čeprav je bilo prisotno »*najrigoroznejše varčevanje*«. Dne 20. oktobra 1932 je zavod obiskal vodja oddelka za socialno politiko pri banski upravi Aurel Šmit. Seznanil se je z dejanskim stanjem zavoda in zaposlenim zagotovil nemoteno delovanje,²⁰⁷ in to ne samo v smislu materialnih sredstev za pokritje stroškov učnega procesa, ampak tudi v smislu vzdrževanja stavbe zavoda. Ta ni bila zgrajena za namen šole in internata. V njej je bilo vse-skozi več otrok, kot je omogočala kapaciteta zavoda. Ta je bila 120 otrok, v šolskem letu 1931/32, na primer, pa je bilo v zavodu 141 otrok.²⁰⁸ Socialni oddelek banske uprave je stavbo zavoda vzdrževal do te mere, da je zadovoljila potrebe po šoli, internatu in higieni. Zavod je imel svojo kopalnico s sedmimi tuši. Pozimi so se otroci kopali vsako soboto, poleti pa vsak dan.²⁰⁹ Vzdrževanje higiene pri množici otrok je bilo zelo pomembno, saj je vodstvo zavoda s tem preprečevalo različne nalezljive bolezni.

204 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Izvještaj krajem prvog polugodišta škol. god. 1932/33.

205 Ibid. V šolskem letu 1911/12 je bila pri Zavodu za gluhonijemu djecu ustanovljena obrtna šola. V: Juras, »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj«, 201.

206 AJ 66, t. e. 2051, p. e. 2033, Glavni izvještaj o radu zavoda zagrebačke oblasti za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu u školskoj godini 1928/29.

207 Ibid., Izvještaj krajem prvog polugodišta škol. god. 1932/33.

208 Ibid., Ministarstvo Prosvjete, Odjeljenje za nedovoljno razvijenu djecu, Beograd, 31. 1. 1932.

209 Ibid.

ZAKLJUČEK

Ljubljanski in zagrebški zavod za gluhe otroke sta vseskozi opozarjala na pomen izobraževanja gluhih otrok in pomanjkanje tovrstnih zavodov v skupni državi, zaradi česar je bilo treba zavrniti 60 % gluhih otrok. Ti otroci so ostali nešolani.²¹⁰ Po popisu prebivalstva leta 1921 je bilo v jugoslovanski državi 2500 gluhih šoloobveznih otrok. Trije jugoslovanski zavodi vseh niso mogli sprejeti.²¹¹ Hkrati sta zavoda opozarjala na še en moment, katerega posledica je bilo nešolanje gluhih otrok. Veliko staršev gluhih otrok ni vložilo vloge za sprejem svojih otrok v zavod za gluhe bodisi zaradi pomanjkanja informacij o možnostih izobraževanja gluhih otrok bodisi zaradi neodgovornosti. Po oddaljenih vaseh in zaselkih so bili namreč še vedno tudi gluhi mladoletniki, ki so nekako »padli iz sistema« ali pa morda starši oziroma skrbniki niso bili seznanjeni z možnostjo njihovega izobraževanja. Zakon o narodnih šolah je sicer omogočal izobraževanje tudi gluhih otrokom, ni pa uvajal splošne šolske obveznosti za gluhe.

Predpogoj za uspešno izobraževanje gluhih otrok je bilo izobraženo učiteljstvo, ki si je v obravnavanem obdobju prizadevalo za pravično vrednotenje svojega dela glede na zahtevnost poklica in dolgotrajno izobraževanje. Želenega sicer ni doseglo, je pa imelo možnosti dodatnega strokovnega izobraževanja v tujini. Strokovni učitelji so obiskovali podobne zavode v Evropi in celo v ZDA ter se seznanjali z novostmi v metodiki poučevanja gluhih otrok. S svojimi pedagoško-didaktičnimi pristopi so dvignili pouk na stopnjo, primerljivo s tedanjimi modernimi zavodi.

Oba zavoda sta bila tudi vzgojni ustanovi, saj je večina učencev bivala v internatu in večino šolskega leta ni imela stikov s starši, razen pisemskih. Učitelji so v bistvu prevzeli starševsko vlogo in jih tudi vzgajali. Oba zavoda sta se zavedala, da je dobro počutje otrok pomemben predpogoj za uspešno učenje, zato sta v šoli in internatu poskušala ustvariti občutek varnosti in domačnosti.

VIRI IN LITERATURA

Arhivsko gradivo

AJ - Arhiv Jugoslavije:

AJ 66, Ministarstvo prosvete Kraljevine Jugoslavije 1918-1941.

HR-DAZG - Državni arhiv v Zagrebu:

HR-DAZG-959, Zemaljski zavod za odgoj slijepe djece.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ HŠM, Savić, Život i djelo Josipa Medveda, 49.

HŠM - Hrvaški šolski muzej:

HŠM 37 203, Zavod za odgoj gluhonijeme djece u Zagrebu.

HŠM, Izvještaj Zemaljskog Zavoda za gluhonijeme u Zagrebu za *školsku* godinu 1893/94, 1894/95, 1898/99.

SI AS - Arhiv Republike Slovenije:

SI AS 2032, Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana.

SI AS 2052, Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.

SŠM - Slovenski šolski muzej:

Sonček 1, št. 1 (1937).

LITERATURA

Dermelj, Ljubo. »Osebj e gluhonemnice od ustanovitve do danes.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 24–34. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Dermelj, Ljubo. »Gluhonemi gojenci v dobi štirideset let.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 154–69. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhonemnice v Ljubljani, 1940.

Dobaja, Dunja. »Gluhonemnica v Ljubljani 1919–1940.« V: Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec, ur. *Zgodovina otroštva/History of Childhood*, 385–96. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012.

Dobaja, Dunja. *Gluhi in svet : med odrinjenostjo in vključenostjo*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2024.

Dobaja, Dunja. »Zavodi za vzgojo senzorno oviranih otrok in njihovo izobrazbo v Sloveniji in na Hrvaškem v obdobju med obema vojnama – povezave s tujino in predstavitev širši javnosti.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 65, št. 1 (2025): 13–30.

Franković, Dragutin, Ljubica Godler, Ljubica Lončar, Mihajlo Ogrizović, Dragutin Pazman in Antun Tunkl. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor Zagreb, 1958.

Jakopič, Bogo. »Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu.« V: Bogo Jakopič, ur. *Sedemdeset let Zavoda za usposabljanje slušno in govorno prizadetih v Ljubljani: 1900–1970*, 6–11. Ljubljana: Izobraževalna služba, 1970.

Jakopič, Bogo. »Zgodovina učnih načrtov in programov šol za gluhe na Slovenskem.« *Kronika* 27, št. 3 (1979): 185–92.

Jakopič, Bogo in Ljubomir Savič. *Pota do besede: pregled vzgoje, izobraževanja in usposabljanja slušno prizadetih na Slovenskem*. Ljubljana: Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih, 1986.

Jakopič, Bogo in Bogdan Knavs. »Duhovniki, začetniki pouka za gluhe na Slovenskem in njihovi dobrotniki.« *Socialno delo* 45, št. 3–5 (2006): 161–67.

- Juras, Zvonko. »Prilog povijesti školstva i surdopedagogije u Hrvatskoj (1836–1918). Odgoj i obrazovanje gluhoonijeme djece u Hrvatskoj.« *Defektologija* 15, št. 2 (1979): 197–202.
- Juriša, Mirjana. »I Hrvatski savez gluhih i nagluhih izrastao je iz Zemaljskog zavoda za gluhoonijeme.« V: Slavica Jelić, ur. *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhoonijemu djecu*, 77–81. Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj“, 1995.
- K., M. »Ravnatelj Fran Grm in njegovo delo.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 12–16. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940.
- Kulovec, Marjetka. »Slovenski znakovni jezik skozi čas.« *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 328–40.
- Kvržič, Zdravko. »Od ustanovitve gluhoonemnice do Zavoda za gluhe in naglušne: 123 let izobraževanja gluhe in naglušne mladine v Ljubljani.« *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 341–62.
- Mazi, Vilko. *Deset let Podpornega društva za gluhoonemo mladino 1930–1940*. Ljubljana: Podporno društvo za gluhoonemo mladino, 1941.
- Medved, Josip. *Čitanka za gluhoonijeme. Prvi dio*. Zagreb: Državna naklada školskih knjiga i tiskarnica u Zagrebu, 1926. Skenirano posredoval HŠM.
- Medved, Josip. *Podizimo škole za gluhoonijemu djecu!*. Zagreb: Društvo za pripomoč gluhoonijeme djece u Zagrebu, 1926.
- Mršić, Vjekoslav. »Društvene, političke, gospodarstvene i kulturne prilike vremena u kojem sazrijeva ideja utemeljenja cjelovitog sustava skrbi za hendikepirane.« V: Slavica Jelić, ur. *110 godina rada zemaljskog Zavoda za gluhoonijemu djecu*, 13–40. Zagreb: Centar za odgoj i obrazovanje „Slava Raškaj“, 1995.
- Petrović, Ljubomir. *Nevidljivi geto. Invalidi u Kraljevini Jugoslaviji 1918–1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2007.
- Puhar, Karel. »Socialni položaj bivših in sedanjih gojencev.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 61–66. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940.
- Rezar, Petra. »Gluhi učitelji v Sloveniji.« *Šolska kronika* 32, št. 3 (2023): 297–311.
- Savić, Ljubomir. *Život i djelo Josipa Medveda (1859–1932)*. Zagreb: Savez osoba oštećena sluha grada Zagreba, 1989. Skenirano posredoval HŠM.
- Šega, Viktor. »Spomini na gluhooneme gojence.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 38–39. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940).
- Zakovšek, Jože. »Šolska doba gluhoonemega otroka.« V: Rudolf Dostal in Drago Supančič, ur. *Štirideset let Gluhoonemnice v Ljubljani 1900–1940*, 47–54. Ljubljana: Ravnateljstvo gluhoonemnice v Ljubljani, 1940.

Spletni vir

»Pravopis. Zapisovanje glasov s črkami. Zapisovanje nezvočnikov.« Pridobljeno 27. 1. 2026. <https://eucbeniki.sio.si/slo1/2173/index3.html>.

Tiskani viri

Službene novine, 1. 9. 1923, št. 125, Zakon o činovnicima i ostalim državnim službenicima građanskog reda.

Službene novine Kraljevine Jugoslavije, 25. 2. 1935, št. 45, Pravilnik o specijalnoj spremi nastavnika škola za defektnu decu.

Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 1. 1930, Zakon o narodnih šolah.